«НОСОРОГИ»

П'єса на три дії і чотири картини

Переклав з французької Петро Таращук
Перекладено за виданням:
Jonesco Eugéne.
Rhinocéros. Editions Gallimard, 1959.

Женев'єві Серро та докторові
Т. Френкелю присвячую

ДІЙОВІ ОСОБИ
за порядком виходу на сцену

	Картина
Господиня	1
Бакалійниця	1
Жан	1,3
Беранже	1, 2, 3, 4
Подавальниця	1
Бакалійник	1
Літній Добродій	1
Логік	1
Власник кав'ярні	1
Дезі	1, 2, 4
Пан Папільйон	2
Дудар	2, 4
Ботар	2
Пан Беф	2
Пожежник	2
Пан Жан	3
Дружина пана Жана	3
Численні носорожачі голови	

ДІЯ ПЕРША

Декорації

Майдан провінційного містечка. В глибині двоповерховий будиночок. На першому поверсі вітрина бакалійної крамниці, до якої заходять крізь засклені двері, піднімаючись на дві-три сходинки. Вище вітрини чітко виписано: «Бакалія». На другому поверсі двоє вікон, що виходять з покою бакалійника. Бакалійна крамниця у глибині сцени, але трохи ліворуч, недалеко від лаштунків. Удалині з-за будинку бакалійника визирає церковна дзвіниця. Праворуч від бакалійної крамниці тягнеться вулиця. Ще далі праворуч і трохи навскоси вітрина кав'ярні, над нею ще один поверх, там вікно. На терасі кав'ярні чимало столів і стільців, що висуваються майже до середини сцени. Біля стільців на терасі запилюжене дерево. Небо блакитне, світло яскраве, стіни дуже білі. Це неділя, майже опівдні, влітку. Жан і Беранже прийдуть і сядуть за стіл на терасі. Перед тим, як підняти завісу, починають бамкати дзвони. А коли завісу підня-

то, вони за хвилю стихають. Коли завіса піднімається, сцену з правого боку в лівий мовчки перетинає жінка, несучи в одній руці порожній кошик для харчів, а в другій — кота. Бакалійниця відчиняє двері крамниці й дивиться, як вона йде.

Бакалійниця. Ох! Оця! (*До свого чоловіка, який у крамниці*). Ох, ця запишалася. Вже й купувати в нас не хоче. (*Зникає*).

Кілька секунд сцена порожня.

З правого боку виходить Жан, водночас із лівого — Беранже. В Жана рожеве обличчя, одягнений він дуже дбайливо: каштановий костюм, червона краватка, накладний крохмалений комірець, каштановий капелюх. Черевики жовті й добре начищені. Беранже неголений, без капелюха, волосся скуйовджене, одяг обшарпаний. Усе в ньому виказує занедбаність, вигляд утомлений, оспалий, час від часу він позіхає.

Жан (*ідучи з правого боку*). Нарешті з'явилися, Беранже.

Беранже (*йдучи з лівого боку*). Добридень, Жане.

Жан. І, певне, знову спізнилися! (*Подивився на годинник на руці*). Ми мали зустрітись об одинадцятій тридцять. А вже й полудень от-от.

Беранже. Пробачте. Ви давно вже чекаєте?

Жан. Та ні, щойно прийшов, ви ж бачили.

Ідуть і сідають за столик на терасі кав'ярні.

Беранже. Тоді я не так уже й винен, бо... й ви теж...

Жан. Ну, я — це інша річ, я не люблю чекати, я не можу гаяти час. Оскільки ви завжди приходите невчасно, я справді прийшов пізніше, саме тоді, коли й сподівався вас бачити.

Беранже. Воно так... авжеж, але...

Жан. Ще скажіть, що прийшли, як домовились!

Беранже. Звичайно... я не можу такого сказати.

Жан і Беранже вже сидять.

Жан. І нема чого сперечатись.

Беранже. Вип'єте чого-небудь?

Жан. А вас уже зранку сушить?

Беранже. Але ж так жарко, так гаряче.

Жан. Та чим більше п'єш, тим дужче кортить, як каже народна мудрість...

Беранже. Воно б не так сушило, не така була б жага, якби в небі з'явились якісь іще мудріші хмари.

Жан (*пильно дивлячись на Беранже*). Ну, до того вам уже зась. Бо вашу спрагу, любий Беранже, вода не потамує...

Беранже. Любий Жане, що ви хочете цим сказати?

Жан. А вам ніби невдогад. Я кажу, що у вас горлянка пересохла. Як ота пустеля невситима.

Беранже. Ваше порівняння, на мій погляд...

Жан (*уриваючи його*). Ну й жалюгідні ж ви, друже.

Беранже. А що, справді жалюгідний?

Жан. Я ж не сліпий. Ви падаєте від утоми, не спали цілу ніч, позіхаєте, вас просто змагає сон...

Беранже. Так щось в голові паморочиться...

Ж а н. Та від вас горілкою тхне!

Б е р а н ж е. Мене таки трохи сушить!

Ж а н. Щонеділі одне й те саме, а за будень і казати нема що.

Б е р а н ж е. Та ні! На тижні не так уже й часто, я ж у конторі...

Ж а н. А де ваша краватка? За гульнею вже й загубили!

Б е р а н ж е *(мацаючи рукою груди)*. Диви, справді нема, сміх та й годі, куди ж вона поділась?

Ж а н *(витягаючи краватку з кишені піджака)*. Нате ось цю пов'яжіть.

Б е р а н ж е. Ох! Дякую, ви дуже люб'язні. *(Чіпляє краватку собі на шию)*.

Ж а н *(поки Беранже абияк зав'язує краватку)*. Але ж ви геть розчохрані!

Беранже рукою пригладжує волосся.

Візьміть ось гребінця! *(Витягає гребінця з іншої кишені піджака)*.

Б е р а н ж е *(беручи гребінця)*. Дякую. *(Недбало зачісується)*.

Ж а н. Ви неголені! Подивіться, на кого ви схожі. *(З внутрішньої кишені піджака витягає люстерко, дає Беранже, той дивиться, витягаючи й обдивляючись також язика)*.

Б е р а н ж е. Мені язик обклало.

Ж а н *(забираючи люстерко й кладучи до кишені)*. Воно й не диво!.. *(Забирає також простягнутого Беранже гребінця й кладе до кишені)*. Друже мій, так і до цирозу недалеко.

Б е р а н ж е *(занепокоєний)*. Невже справді?..

Ж а н *(до Беранже, який хоче повернути йому краватку)*. Залишіть собі, я носив про запас.

Б е р а н ж е *(в захваті)*. Які ви завбачливі.

Ж а н *(і далі придивляючись до Беранже)*. Прикро, але ваш одяг обшарпаний, сорочка брудна, аж гидко, черевики...

Беранже намагається сховати свої ноги під стіл.

Ваші черевики не чищені... Ото вже занехаяність!.. Ваші плечі...

Б е р а н ж е. Що там ще з моїми плечима?

Ж а н. Поверніться. Ну поверніться. Ви обшурували стіну...

Беранже мляво простягає руку до Жана.

Ні, щітки в мене нема. Від неї кишені відстовбурчуються.

Так само мляво Беранже ляпає по плечах, аби вибити крейду; Жан відвертає голову.

Ой! Ось і ось. Де ви набралися її?

Б е р а н ж е. Не пригадую.

Ж а н. Жаль, жаль! Мені соромно мати такого друга.

Б е р а н ж е. Ви надто суворі...

Ж а н. А з вами по-людськи й не можна!

Б е р а н ж е. Послухайте, Жане. Я не маю ніяких розривок, нуджусь у цьому місті, я не створений для... тієї щоденної роботи в конторі,— цілих вісім годин, а влітку лише тритижнева відпустка! А в суботу надвечір утома найбільша, і тоді, розумієте, щоб забутися...

Ж а н. Любий мій, працюють усі, і я теж, теж, як усі люди, щодня висиджую по вісім годин у конторі, я теж маю лише двадцять один день відпустки на рік, та однак, однак подивіться на мене. Хай йому біс, та треба тільки захотіти!

Б е р а н ж е. Ох! Такої волі, як у вас, більше ні в кого нема. А я ж нічого не роблю. Так, для життя я нічого не роблю.

Ж а н. Але ж усі повинні робити. Чи у вас якась вища натура?

Б е р а н ж е. Я такого не думаю...

Ж а н (*уриваючи*). Я ціную вас, та водночас, коли відкинути дурну соромливість, я вартий більше, ніж ви. Вища людина — це та, що виконує свій обов'язок.

Б е р а н ж е. Який обов'язок?

Ж а н. Свій обов'язок, скажімо, службовий...

Б е р а н ж е. Ага! Звичайно, службовий обов'язок...

Ж а н. Де ви пиячили цієї ночі? Якщо пам'ятаєте, звісно!

Б е р а н ж е. В Августа, ми відзначали ювілей нашого друга Августа...

Ж а н. Нашого друга Августа? А мене й не запросили на ювілей нашого Августа...

У цей час звіддаля долинає, проте швидко наближається шалений тупіт і сапання звірини, протяжне ревіння.

Б е р а н ж е. Я не міг відмовитись. Це було б нечемно...

Ж а н. А я хіба пішов?

Б е р а н ж е. Воно й справді, але ж вас не запросили!..

П о д а в а л ь н и ц я (*вийшовши з кав'ярні*). Добридень, панове. Що п'ємо?

Звуки стають дуже гучними.

Ж а н (*до Беранже, майже кричить, щоб його можна було чути за отим гармидером, якого він ще не усвідомлює*). Еге ж, ніхто й не запрошував. Не пошанували. Хай там як, але запевняю, що якби й запросили, я б туди не пішов, бо...

Шум уже нестерпний.

Що там коїться?

Чути, як дуже близько вчвал біжить важка й могутня тварина, чути, як із свистом виривається повітря.

Та що це?

П о д а в а л ь н и ц я. Та що це?

Беранже, апатичний і далі, здається, нічого й не чує і спокійно щось говорить Жанові про запросини; його губи ворушаться, а що він каже, не чути. Жан підскакує, його стілець падає; дивлячись на лаштунки ліворуч, Жан показує пальцем, а розм'яклий Беранже все сидить.

Ж а н. Ох! Носоріг!

Звуки, створювані твариною, так само швидко й дальшають, так що вже можна розрізнити наступні слова; вся ця сцена має гратися дуже швидко, з повторами: «Ох! Носоріг!»

Подавальниця. Ох! Носоріг!

Бакалійниця *(вистромивши голову з дверей крамниці)*. Ох! Носоріг! *(До свого чоловіка, що в приміщенні)*. Мерщій сюди, подивись, носоріг!

Усі дивляться вслід тварині ліворуч.

Жан. Біжить куди очі спали, мало вітрин не зачіпає!

Бакалійник *(у крамниці)*. Де він?

Подавальниця *(хапаючись руками за сідниці)*. Ох!

Бакалійниця *(до чоловіка, який усе ще в магазині)*. Іди подивись!

І саме тепер бакалійник показує голову.

Бакалійник *(висунувши голову)*. Ох! Носоріг!

Логік *(що швидко вийшов на сцену зліворуч)*. Носоріг, щодуху мчить тротуаром куди очі спали!

Всі ці репліки, починаючи від «Ох! Носоріг», що сказав Жан, майже одночасні. Чути, як верещить «А!» якась жінка. Вона й з'являється, вибігає аж на середину сцени; це Господиня з кошиком у руці; як тільки добігла, кошик випадає, харчі розсипаються по сцені, розбивається пляшка, але кота в другій руці вона не випускає.

Господиня. А! Ой!

Зліворуч, услід за Господинею, з'являється елегантний Літній Добродій, метнувся до бакалійної крамниці, штовхає господарів і заходить; а Логік іде вглиб і спирається на стіну ліворуч від дверей до крамниці. Жан і Подавальниця, які стоять, Беранже, який сидить, незворушний і далі, утворюють другу групу. Водночас чути, як зліворуч долинають зойки «ох!» та «ах!», чути тупіт людей, що втікають. По сцені літає курява, знята твариною.

Власник *(вистромивши голову з вікна над кав'ярнею)*. Що сталося?

Літній Добродій *(ховаючись за Бакалійниками)*. Перепрошую!

В елегантного Літнього Добродія білі гетри, м'який капелюх, ціпок з руків'ям із слонової кістки; Логік сперся на стіну, в нього невеличкі сиві вуса, окуляри, на голові плаский брилик.

Бакалійниця *(яку штовхнули, а вона пхнула й свого чоловіка,— до Літнього Добродія)*. Та глядіть ви зі своєю палицею!

Бакалійник. Це вам не жарти, обережніше!

За Бакалійниками видніє голова Літнього Добродія.

Подавальниця *(до Власника)*. Носоріг!

Власник *(з вікна до Подавальниці)*. Та вам приверзлося! *(Побачивши носорога)*. Ого! Отакої!

Господиня. Ах!

Зойки «ах» та «ох» за лаштунками, ніби гучний супровід до її власного «ах»; Господиня, в котрої випав кошик і розбилася пляшка, не полишає кота, якого тримає в другій руці.

Бідний котусь, як він злякався!

Власник (*усе дивлячись ліворуч, стежачи за твариною, дослухаючись до дедалі слабшого тупоту й ревіння*). Отакої!

Через куряву Беранже лише ледь відвертає голову, він от-от засне, нічого не говорить, а тільки кривиться.

Жан (*теж трохи відвертає голову, але жваво*). Отакої! (*Чхає*).

Господиня (*серед сцени, але повернулась ліворуч, навколо неї розсипані харчі*). Отакої! (*Чхає*).

Літній Добродій, Бакалійниця, Бакалійник (*у глибині, знову відчинивши скляні крамничні двері, які Літній Добродій був причинив за собою*). Отакої!

Жан. Отакої! (*До Беранже*). Ви бачили?

Шум і ревіння носорога вже досить далеко; люди стоять, ще дивлячись услід тварині, сидить лише апатичний Беранже.

Всі (*крім Беранже*). Отакої!

Беранже (*до Жана*). Так, здається, то був носоріг! Ну й куряву зняв! (*Витягає хусточку, обтирається*).

Господиня. Отакої! Як я злякалася!

Бакалійник (*до Господині*). Ваш кошик... харчі...

Літній Господар, підходячи до Господині й нахиляючись, аби підібрати харчі, розкидані по підлозі, знімає капелюха і галантно їй уклоняється.

Власник. Але ж і не здумати...

Подавальниця. Отакої!

Літній Добродій (*до Господині*). Чи дозволить ласкава пані, аби я допоміг їй підібрати харчі?

Дама (*до Літнього Добродія*). Дякую, пане, і прошу, накрийте голову. Ох! Як я злякалася.

Логік. Страх ірраціональний. Розум повинен долати його.

Подавальниця. Вже не видно.

Літній Добродій (*до Господині, показуючи на Логіка*). Мій приятель Логік.

Жан (*до Беранже*). Що ви на це скажете?

Подавальниця. Ну й бігають ці тварюки!

Господиня (*до Логіка*). Дуже втішена, пане.

Бакалійниця (*до Бакалійника*). Так їй і треба. Вона ж не купувала в нас.

Жан (*до Власника й Подавальниці*). Що ви на це скажете?

Господиня. А проте я не кинула свого котика.

Власник (*стенувши плечима, у вікні*). Таке не часто побачиш!

Господиня (*до Логіка; а Літній Добродій тим часом підбирає харчі*). Може, потримаєте хвилинку?

Подавальниця (*до Жана*). Зроду ще не бачила його!

Логік (*до Господині, беручи кота з її рук*). А він не дряпається?

Власник (*до Жана*). Мов та комета!

Господиня (*до Логіка*). Та він сумирненький. (*До решти*). Розбилося, а скільки ж я заплатила!

Бакалійник (*до Господині*). В мене теж є вино, таке зіллячко скрізь найдеться!

Жан (*до Беранже*). Не мовчіть, що ви на це скажете?

Бакалійник (*до Господині*). Ох і добре ж вино!

Власник (*до Подавальниці*). Ану не баріться! Обслужіть цих добродіїв! (*Показує на Жана й Беранже і ховає голову*).

Беранже (*до Жана*). Про що це ви?

Бакалійниця (*до Бакалійника*). Іди принеси їй пляшку вина!

Жан (*до Беранже*). Про носорога, таж про носорога!

Бакалійник (*до Господині*). В мене є чудове вино, і в таких пляшках, що не б'ються! (*Зникає в крамниці*).

Логік (*гладячи кота в себе на руках*). Мурчику! Мурчику! Мурчику!

Подавальниця (*до Беранже та Жана*). Що п'ємо?

Беранже (*до Подавальниці*). Дві ганусівки.

Подавальниця. Гаразд, пане. (*Пішла до дверей у кав'ярню*).

Господиня (*збираючи харчі, їй допомагає Літній Добродій*). Ви дуже ласкаві, пане.

Подавальниця. Отже, дві ганусівки! (*Заходить до кав'ярні*).

Літній Добродій (*до Господині*). Це пусте, люба пані.

Бакалійниця заходить у свою крамницю.

Логік (*до Пана й до Господині, що збирають харчі*). Збирайте їх за системою.

Жан (*до Беранже*). Так усе ж таки, що ви на це скажете?

Беранже (*до Жана, не знаючи, що казати*). Ну... Нічого. Ну й курява знялася...

Бакалійник (*з пляшкою вина виходячи з крамниці, до Господині*). В мене є ще й цибуля.

Логік (*усе гладячи кота в себе на руках*). Мурчику! Мурчику! Мурчику!

Бакалійник (*до Господині*). Це по сто франків за літр.

Господиня (*даючи гроші Бакалійникові, потім звертаючись до Літнього Добродія, який уже все зібрав до кошика*). Ви дуже ласкаві. Ах! Французька гречність! Не те, що сучасна молодь.

Бакалійник (*беручи гроші від Господині*). Треба в нас купувати; і вулиці не треба переходити, щоб не здибатися з якимось лихом! (*Заходить до крамниці*). носорогом?

Жан (*уже сів, але й далі перейнятий носорогом*). Все-таки подія незвичайна!

Літній Добродій (*підносячи капелюха, цілує Господині руку*). Щасливий був із вами познайомитись!

Господиня (*до Логіка*). Дякую, пане, що подержали котика.

Логік віддає кота Господині. Виходить Подавальниця з почастунком.

Подавальниця. Ось вам ганусівка, панове!

Жан (*до Беранже*). Ви невиправні!

Літній Добродій (*до Господині*). Пані дозволить трохи провести її?

Беранже (*до Жана, показуючи на Подавальницю, що знову зайшла до кав'ярні*). Я просив мінеральної води, а вона, бач, наплутала.

Жан зневажливо й недовірливо стенув плечима.

Господиня (*до Літнього Добродія*). Дякую, любий пане, на мене чекає чоловік. Якось іншого разу!

Літній Добродій (*до Господині*). Люба пані, я сподіваюсь усім серцем.

Господиня (*до Літнього Добродія*). Я теж! (*Очі її м'якнуть, потім вона виходить ліворуч*).

Беранже. Вже немає куряви...

Жан знову стенув плечима.

Літній Добродій (*до Логіка, дивлячись услід Господині*). Чарівна!..

Жан (*до Беранже*). Носоріг! Отямитись не можу!

Літній Добродій і Логік поволі йдуть управоруч, де вони невдовзі й вийдуть. Стиха перемовляються.

Літній Добродій (*до Логіка, востаннє глянувши в той бік, куди пішла Господиня*). Еге ж, гарненька?

Логік (*до Літнього Добродія*). Я вам поясню, що таке силогізм.

Літній Добродій. Ой! Справді, силогізм!

Жан (*до Беранже*). Отямитись не можу! Це ж неприпустимо.

Беранже позіхає.

Логік (*до Літнього Добродія*). Силогізм складається з першого засновку, другого засновку та висновку.

Літній Добродій. Якого висновку?

Логік і Літній Добродій виходять.

Жан. Ні, таки не отямлюсь.

Беранже (*до Жана*). Воно й видно, що не можете отямитись. Це був носоріг, ну, звичайно, це був носоріг!.. Він уже далеко... далеко...

Жан. Але постривайте лишень... Де се видано? Носоріг, що гуляє собі містом,— це вас не дивує? Такого не можна дозволити!

Беранже позіхає.

Та ви хоч рота свого затуліть!..

Беранже. Аякже, ще б пак... Такого не можна дозволити. Це небезпечно. Я про це й не подумав. Не переймайтеся так, він до нас не дістане.

Жан. В міський уряд треба написати скаргу! Навіщо він узагалі в такому разі?

Беранже (*позіхаючи, потім квапливо затуливши рота*). Ох! Перепрошую... Можливо, носоріг утік із зоопарку!

Жан. Та вам і навстоячки щось сниться!

Беранже. Я ж сиджу.

Жан. Сидите чи стоїте, однаковісінько.

Беранже. Та проте є різниця.

Жан. Не про те йдеться.

Беранже. Але ж це ви кажете, що однаково, сидіти чи стояти...

Жан. Ви не так зрозуміли. Однаково, сидіти чи стояти, якщо ти спиш!

Беранже. Е... Так, я сплю... Життя — це сон.

Жан *(ведучи далі)*. ...Оце і є той сон, коли ви кажете, що носоріг утік із зоопарку...

Беранже. Я сказав: можливо...

Жан *(ведучи далі)*. ...бо відтоді, як звірі видохли від чуми, в нашому місті вже немає зоопарку... і вже дуже давно...

Беранже *(так само байдуже)*. Тоді, може, з цирку прийшов?

Жан. Про який ще ви цирк говорите?

Беранже. Не знаю... може, якийсь мандрівний.

Жан. Ви добре знаєте, що мерія заборонила всіляким волоцюгам заходити на територію комуни... Ми ще малі були, а вони вже не їздили.

Беранже *(намагаючись не позіхнути, проте марно)*. То, може, він відтоді ховався десь поблизу в лісовому болоті?

Жан *(здіймаючи руки до неба)*. Болото! Болото! Бідолаха, горілчані випарки таки стуманили вас.

Беранже *(простосердо)*. Воно так... і досі відригуються...

Жан. Таж у вас мозок від них закрутився. Де ви бачили те болото поблизу? На нашу провінцію всі кажуть «мала Кастілія», така вона суха!

Беранже *(роздратовано й досить утомлено)*. Що я знаю? Може, він ховався під каменем?.. А може, звив собі гніздо на сухій гілляці?

Жан. Якщо маєте себе за дотепника, то знайте, що помиляєтесь! Та ви зануда із... із своїми парадоксами! Та з вами й говорити серйозно не можна!

Беранже. Сьогодні, лише сьогодні... Через те... бо я... *(Непевним рухом показує на голову)*.

Жан. Сьогодні, як і завжди!

Беранже. Ні, не так, як завжди.

Жан. Та ваші дотепи анічого не варті!

Беранже. Я аж ніяк не претендую...

Жан *(уриваючи його)*. Я не люблю, коли мене дурять!

Беранже *(приклавши руку до серця)*. Любий мій Жане, я такого б собі ніколи не дозволив...

Жан *(уриваючи його)*. Любий мій Беранже, ви собі вже дозволили...

Беранже. Ні, аж ніяк, я собі такого не дозволяв.

Жан. Та ви й зараз собі дозволяєте!

Беранже. Як ви можете думати...

Жан *(уриваючи його)*. Я думаю те, що є.

Беранже. Запевняю вас...

Жан (*уриваючи його*). Що ви голову мені морочите?

Беранже. Який же ви упертюх!

Жан. Та я ще, по-вашому, й віслюк. Самі бачите, ви ображаєте мене.

Беранже. І на думку такого не спадало!

Жан. Якби ж у вас були думки!

Беранже. Ще одна причина, що я й не думав про це.

Жан. Та є думки, що приходять і до тих, які їх не мають.

Беранже. Це неможливо.

Жан. Чому це неможливо?

Беранже. Бо неможливо.

Жан. З'ясуйте мені, чому неможливо, бо ви ж усе беретеся пояснювати...

Беранже. Ніколи на таке й не зазіхав.

Жан. Тоді навіщо вдавати з себе казна-кого? Іще раз питаю, чому ображаєте мене?

Беранже. Я не ображаю. Навпаки. Ви знаєте, як я шаную вас.

Жан. Якщо шануєте, то навіщо суперечите, кажучи, що нема небезпеки, коли носоріг бігає самісіньким центром міста, та ще й у неділю вранці, коли на вулицях повно дітей... і дорослих теж...

Беранже. А чимало і в церкві. Вони ж нічим не ризикують...

Жан (*уриваючи його*). Зачекайте... та ще й базарний день.

Беранже. Ніколи я не казав, що нема небезпеки, коли носоріг бігає по місту. Я просто сказав, що не думав про таку небезпеку. Таке питання переді мною не поставало.

Жан. Та ви ніколи ні про що не думали!

Беранже. Гаразд, я згоден. Носоріг на волі — це зле.

Жан. Цього не повинно бути.

Беранже. Зрозуміло. Цього не повинно бути. Це навіть просто безглуздя. Гаразд. Та це не причина, щоб сваритися зі мною через ту звірину. Чого вам сікатись до мене через якогось товстошкурого, що припадком пробіг перед нами? Тупе чотириноге, що не варте й однісінького слова! Та ще й люте... І вже зникло воно, більш не існує. Не варто перейматися тим, чого нема. Говорімо про інше, любий мій Жане, говорімо про інше, тем для бесіди не бракує... (*Позіхає, бере чарку*). Будьмо!

В цю мить справа знову виходять Логік та Літній Дібродій і, не припиняючи розмови, йдуть і сідають за столик на терасі кав'ярні, досить далеко від Беранже та Жана, праворуч і позаду від них.

Жан. Не чіпайте чарки. Не пийте.

Жан робить добрячий ковток ганусівки й наполовину спорожнілу чарку ставить на стіл. Беранже й далі тримає свою чарку в руці, не ставлячи її і тим більше не зважуючись випити.

Беранже. Що я, господарю залишу? (*Робить рух, ніби хоче випити*).

Жан. Кажу вам, не чіпайте.

Беранже. Гаразд. (*Хоче поставити чарку на стіл*).

У цю мить майдан справа наліво перетинає Дезі, молода білява друкарка.

(Помітивши Дезі, Беранже швидко підводиться, незграбно зачепивши чарку, та падає й виливається на Жанові штани). Ох! Дезі.

Ж а н. Обережніше! Ну й незграба.

Б е р а н ж е. Це Дезі... пробачте... *(Ховається, щоб його не побачила Дезі).* Я не хочу, щоб вона бачила мене... в такому стані.

Ж а н. Ні, я не пробачу, такого нізащо не дарують! *(Дивиться вслід Дезі, що зникає).* Ви що, дівчини злякались?

Б е р а н ж е. Тихо, помовчіть.

Ж а н. Таж вона зовсім не страшна!

Б е р а н ж е *(повертаючись до Жана, як тільки зникла Дезі).* Ще раз перепрошую за те...

Ж а н. Ось що значить пити, підскакуєте й самі не знаєте чого, вже й сили ніякої нема, ви пригнічені, виснажені... Ви самі собі, любий друже, риєте могилу. Ви йдете до загину.

Б е р а н ж е. Я не так уже й люблю горілку. Звісно, якби не пив, то цього б не було. Мене ніби страх хапає, і я п'ю, щоб не відчувати його.

Ж а н. Чого ви боїтесь?

Б е р а н ж е. До ладу й не знаю. Навіть сказати не можу. Почуваю себе таким безпритульним у житті, серед людей, і тоді тягнуся до чарки. Це мене заспокоює, зникає напруження, я забуваюсь.

Ж а н. Забуття шукаєте!

Б е р а н ж е. Я втомлений, уже здавна я втомлений. Моє власне тіло стало мені тягарем...

Ж а н. Та це алкогольна неврастенія, меланхолія пияка...

Б е р а н ж е *(ведучи далі).* Щомиті відчуваю своє тіло, ніби воно із свинцю або немов на плечах несу ще когось. Я сам до себе не звик. Не знаю, чи я це я. А коли трохи вип'ю, тягар зникає, я впізнаю себе, стаю собою.

Ж а н. Що за химери! Беранже, подивіться на мене. Я ж важчий од вас. А проте почуваю себе легким, надзвичайно легким! *(Ворушить руками, ніби хоче полетіти).*

Літній Добродій і Логік, які знову на сцені, розмовляючи, йдуть собі прямо. Саме в цю мить вони проходять повз Жана й Беранже. Одна Жанова рука занадто сильно штовхає Літнього Добродія, той падає Логікові на руки.

Л о г і к *(проводячи розмову далі).* Прикладом силогізму... *(Його штовхають).* Ой!

Л і т н і й Д о б р о д і й (до Жана). Обережніше. *(До Логіка).* Перепрошую.

Л о г і к *(до Літнього Добродія).* Пусте.

Л і т н і й Д о б р о д і й (до Жана). Пусте.

Літній Добродій і Логік сідають за столиком трохи ззаду й праворуч від Жана й Беранже.

Б е р а н ж е *(до Жана).* А ви сильний.

Ж а н. Так, я сильний, і я сильний з багатьох причин. По-перше,

я сильний, тому що я сильний, по-друге, сильний, бо маю моральну силу. Я сильний і тому, що не затруєний алкоголем. Не хочу вас дратувати, любий друже, але мушу сказати, що насправді тяжкий тільки алкоголь.

Логік (*до Літнього Добродія*). Ось, наприклад, такий силогізм В кота чотири лапи. Ізидор і Фріко мають по чотири лапи кожен Отже, Ізидор і Фріко — коти.

Літній Добродій (*до Логіка*). В мого собаки теж чотири лапи.

Логік (*до Літнього Добродія*). В такому разі це кіт.

Беранже (*до Жана*). А в мене життєвої снаги зовсім мал Мабуть, я не відчуваю потягу до життя.

Літній Добродій (*до Логіка, після довгих роздумів*). Отже, за логікою, мій пес буде котом.

Логік (*до Літнього Добродія*). За логікою так. Але протилежне теж слушне.

Беранже (*до Жана*). Мене пригнічує самотність, і товариство теж.

Жан (*до Беранже*). Ви суперечите собі. Обтяжує самотність чи велелюдність? Маєте себе за мислителя, а логіки аніякої.

Літній Добродій (*до Логіка*). Так, логіка річ чудова.

Логік (*до Літнього Добродія*). Якщо не зловживати нею.

Беранже (*до Жана*). Жити — це щось ненормальне.

Жан. Навпаки. Найприродніше. Ось і доказ: живуть усі.

Беранже. Але мертві численніші від живих. Їх усе більша А живих так мало.

Жан. Таж мертві не існують — ще й це треба казати! Го-го (*Гучний регіт*). І це вони тягарем для вас? Хіба важить те, що не існує?

Беранже. А я й себе питаю: я існую чи ні?

Жан (*до Беранже*). Любий мій, ви не існуєте, бо у вас немає думок. Думайте — і будете існувати.

Логік (*до Літнього Добродія*). Ще один силогізм: усі коти смертні. Сократ смертний. Отже, Сократ кіт.

Літній Добродій. І в нього чотири лапи. Справді, в мене був кіт, що звався Сократом.

Логік. Бачте...

Жан (*до Беранже*). Але десь усередині ви глузуєте з усього Брешете. Кажете, що життя не цікавить вас. А проте, здається, хтось вас цікавить!

Беранже. Хто?

Жан. Та, котра щойно пройшла. Ваша приятелька з контори. Ви ж закохані!

Літній Добродій (*до Логіка*). Так, отже, Сократ був котом!

Логік (*до Літнього Добродія*). І нам це з'ясувала логіка.

Жан (*до Беранже*). Ви не хотіли, щоб вас бачили в такому жалюгідному стані.

Заперечний рух Беранже.

Це доводить, що вам не все байдуже. Невже ви сподіваєтесь, що Дезі захопиться пияком?

Логік *(до Літнього Добродія)*. Повернімось до наших котів.

Літній Добродій *(до Логіка)*. Я слухаю.

Беранже *(до Жана)*. Усе ж мені здається, вона вже когось має на прикметі.

Жан *(до Беранже)*. Кого саме?

Беранже. Дудара. Це колега з контори: ліценціат права, юрист із великим майбутнім на службі і з майбутнім у серці Дезі; я з ним і мірятись не можу.

Логік *(до Літнього Добродія)*. Кіт Ізидор має чотири лапи.

Літній Добродій. А звідки ви знаєте?

Логік. Це гіпотеза.

Беранже *(до Жана)*. До нього прихильно ставиться начальник. А в мене ні майбутнього, ні освіти, і немає жодного шансу.

Літній Добродій *(до Логіка)*. Ага! Гіпотеза!

Жан *(до Беранже)*. І тому ви зрікаєтесь...

Беранже *(до Жана)*. А що я вдію?

Логік *(до Літнього Добродія)*. У Фріко теж чотири лапи. Скільки лап у Фріко та Ізидора?

Літній Добродій *(до Логіка)*. Разом чи окремо?

Жан *(до Беранже)*. Життя — це боротьба, хто не бореться — боягуз!

Логік *(до Літнього Добродія)*. Разом чи окремо — це залежно від обставин.

Беранже *(до Жана)*. Що ж ви хочете, я роззброєний.

Жан. Озбройтеся, мій любий, озбройтеся.

Літній Добродій *(до Логіка, після важких роздумів)*. Вісім, так, вісім лап.

Логік. Логіка привчає рахувати подумки.

Літній Добродій. Так, різнобічна наука!

Беранже *(до Жана)*. Де взяти зброю?

Логік *(до Літнього Добродія)*. Логіка безмежна!

Жан. У самому собі. Силою власної волі.

Беранже *(до Жана)*. Яку зброю?

Логік *(до Літнього Добродія)*. Ви побачите...

Жан *(до Беранже)*. Зброю терпимості, культури, інтелігентності.

Беранже позіхає.

Зробіть свій розум швидким і блискучим. Станьте господарем становища.

Беранже *(до Жана)*. Як стати господарем становища?

Логік *(до Літнього Добродія)*. Я позбавлю наших котів двох лап. Скільки зостанеться лап у кожного?

Літній Добродій. Це важко.

Беранже *(до Жана)*. Це важко.

Логік *(до Літнього Добродія)*. Навпаки, дуже легко.

Літній Добродій *(до Логіка)*. Може, вам воно легко, та мені аж ніяк.

Беранже (*до Жана*). Може, вам воно легко, та мені аж ніяк.

Логік (*до Літнього Добродія*). Поміркуйте лишень. Зосередьтеся.

Жан (*до Беранже*). Поміркуйте лишень. Зосередьтеся.

Літній Добродій (*до Логіка*). Я не знаю.

Беранже (*до Жана*). Я й справді не знаю.

Логік (*до Літнього Добродія*). Ну, тоді я вам усе скажу.

Жан (*до Беранже*). Ну, тоді я вам усе скажу.

Логік (*до Літнього Добродія*). Візьміть папірця, порахуйте. Двох котів позбавити шести лап. Скільки зостанеться лап у кожного?

Літній Добродій. Зачекайте... (*Витягає з кишені папірця й рахує*).

Жан. Ось що треба робити: відповідно вбиратись, щодня голитися, надягати чисту сорочку...

Беранже (*до Жана*). Таж прання дорого коштує...

Жан (*до Беранже*). Заощаджуйте на горілці. А ось що поверх: капелюх, отака краватка, елегантний костюм, вичищені черевики.

Згадуючи елементи одягу, Жан пихато показує свого чистого капелюха, незім'яту краватку, охайні черевики.

Літній Добродій (*до Логіка*). Тут може бути кілька розв'язків.

Логік (*до Літнього Добродія*). Кажіть.

Беранже (*до Жана*). А що далі робити? Кажіть...

Логік (*до Літнього Добродія*). Я слухаю.

Беранже (*до Жана*). Я слухаю.

Жан (*до Беранже*). Ви надто несміливі, але у вас є здібності.

Беранже (*до Жана*). Це в мене є здібності?

Жан. Вам треба скористатися ними. Перейматись усім. Стежити за літературними й культурними подіями нашої доби.

Літній Добродій (*до Логіка*). Перше припущення: в одного кота може бути чотири, в другого — дві лапи.

Беранже (*до Жана*). В мене так мало дозвілля.

Логік. У вас є здібності, досить тільки скористатися ними.

Жан. Використовуйте ту обмаль дозвілля, що маєте. Не пускайтеся берега.

Літній Добродій. В мене часу нема зовсім. Я урядовець.

Логік (*до Літнього Добродія*). Щоб учитися, завжди найдеться час.

Жан (*до Беранже*). Часу завжди доволі.

Беранже (*до Жана*). Вже пізно.

Літній Добродій (*до Логіка*). Це вже трохи запізно для мене.

Жан (*до Беранже*). Запізно ніколи не буває.

Логік (*До Літнього Добродія*). Запізно ніколи не буває.

Жан (*до Беранже*). Ви працюєте вісім годин, як і я, як усі, але в неділю, щовечора, за три тижні літньої відпустки? Цього вистачить, якщо добре взятися.

Логік (*до Літнього Добродія*). Ну, а інші розв'язки? Візьміться тільки добре...

Добродій знову береться рахувати.

Жан (*до Беранже*). Ось дивіться, замість пити й мучитися потім чи не краще навіть на роботі бути свіжим і відпочилим? І своє дозвілля можна проводити по-інтелігентному.

Беранже (*до Жана*). Цебто?..

Жан (*до Беранже*). Ходіть до музеїв, читайте літературні журнали, відвідуйте лекції. Це позбавить страху, сформує ваш розум. І за чотири тижні ви вже будете окультуреною людиною.

Беранже (*до Жана*). Маєте рацію!

Літній Добродій (*до Логіка*). В одного кота може бути п'ять лап...

Жан (*до Беранже*). Бачите, ви й самі так вважаєте.

Літній Добродій (*до Логіка*). А в другого одна. Але чи будуть вони тоді котами?

Логік (*до Літнього Добродія*). Чом би ні?

Жан (*до Беранже*). Замість марнувати всі гроші на горілку, чи не ліпше придбати квитки в театр і подивитися цікаву виставу? Ви хоч знаєте, що таке авангардистський театр, про який зараз стільки говорять? Чи ви бачили п'єси Йонеско?

Беранже (*до Жана*). На жаль, ні! Чув тільки про нього.

Літній Добродій (*до Логіка*). Якщо відкинути від восьми лап дві, то двоє котів...

Жан (*до Беранже*). Зараз якраз ставлять одну. Неодмінно підіть.

Літній Добродій. В кота може бути й шість лап...

Беранже. Це буде чудовий вступ до артистичного життя нашої доби.

Літній Добродій (*до Логіка*). А другий кіт узагалі без лап.

Беранже. Чиста правда, маєте рацію. І, як ви кажете, я стану господарем становища.

Логік (*до Літнього Добродія*). В такому разі один кіт був би привілейований.

Беранже (*до Жана*). Я обіцяю вам.

Жан. Насамперед собі пообіцяйте.

Літній Добродій. А той, що без лап, буде декласованим елементом?

Беранже. Я врочисто обіцяю сам собі. Цього слова я дотримаю.

Логік. Тут нема справедливості. Отже, це вже не логіка.

Беранже (*до Жана*). Замість пити я вирішив удосконалити свій розум. Я вже почуваю себе краще. Зразу в голові прояснило.

Жан. Я ж вам казав!

Літній Добродій (*до Логіка*). Не логіка?

Беранже. Вже пополудні піду до міського музею. На вечір купую два квитки в театр. Ви ж ідете зі мною?

Логік (*до Літнього Добродія*). Бо справедливість — це логіка.

Ж а н (*до Беранже*). І треба бути наполегливим. Щоб ваші добрі заміри були тривкі.

Л і т н і й Д о б р о д і й (*до Логіка*). Я збагнув. Справедливість...

Б е р а н ж е (*до Жана*). Я обіцяю вам, обіцяю собі. Підете зі мною пополудні в музей?

Ж а н (*до Беранже*). Але сьогодні в мене на той час у програмі сієста.

Л і т н і й Д о б р о д і й (*до Логіка*). Справедливість — іще одна прикмета логіки.

Б е р а н ж е (*до Жана*). Але, певне ж, підете зі мною ввечері до театру?

Ж а н. Ні, цього вечора ні.

Л о г і к (*до Літнього Добродія*). Ваш розум прояснюється!

Ж а н (*до Беранже*). Бажаю вам не відступатись від ваших добрих замірів. Але сьогодні в мене дружня вечірка в ресторані.

Б е р а н ж е. В ресторані?

Л і т н і й Д о б р о д і й (*до Логіка*). З іншого боку, зовсім безлапий кіт...

Ж а н (*до Беранже*). Я пообіцяв прийти. Я дотримую своїх обіцянок.

Л і т н і й Д о б р о д і й (*до Логіка*). ...не зміг би бігати досить прудко, щоб ловити мишей.

Б е р а н ж е (*до Жана*). Ох! Любий мій, тепер уже ви подаєте поганий приклад! Ви ж ідете впиватися.

Л о г і к (*до Літнього Добродія*). Ну, з логіки у вас уже успіхи!

Знову чути, як за лаштунками ліворуч швидко наближається ревіння, шалений чвал, дикий тупіт носорожачих копит, потужне сапання, але цього разу у зворотному напрямі, з глибини сцени наперед.

Ж а н (*розлютившись, до Беранже*). Любий мій друже, один раз — це ще не звичка. І з вами нічого спільного я не маю. Бо ви... ви... це зовсім не одне й те саме.

Б е р а н ж е (*до Жана*). А чому не одне й те саме?

Ж а н (*кричить, аби перекрити шум, що долинає з-за крамниці*). Бо я не п'яниця!

Л о г і к (*до Літнього Добродія*). Навіть безлапий кіт повинен ловити мишей. Натура в нього така.

Б е р а н ж е (*кричить дуже голосно*). Я й не кажу, що ви п'яниця. Але чому в однаковій ситуації я п'яниця, а ви ні?

Л і т н і й Д о б р о д і й (*кричить до Логіка*). Так яка там котяча натура?

Ж а н (*до Беранже, теж кричить*). Бо все залежить від міри. На відміну від вас, я людина поміркована.

Л о г і к (*до Літнього Добродія, приклавши руку до вуха*). Що ви сказали?

Гучний шум перекриває голоси чотирьох акторів.

Б е р а н ж е (*приклавши руку до вуха, до Жана*). Тоді як я — що, що ви там кажете?

Ж а н (*горлаючи*). Я сказав, що..

Л і т н і й Д о б р о д і й (*горлаючи*). Я сказав, що...

Ж а н (*усвідомивши звуки, надто вже близькі*). Та що воно робиться?

Л о г і к. Та що це?

Ж а н (*підводячись, перекидає стільця й дивиться на лаштунки ліворуч, звідки долинає ввесь той гармидер: там біжить назад носоріг*). Ох! Носоріг!

Л о г і к (*підводячись, перекидає стільця*). Ох! Носоріг!

Л і т н і й Д о б р о д і й (*теж, уставши, перекидає стільця*). Ох! Носоріг!

Б е р а н ж е (*сидить і далі, але цього разу жвавіший*). Носоріг! Уже й назад біжить.

П о д а в а л ь н и ц я (*виходячи з тацею і склянками*). Що це? Ох! Носоріг!

Таця випадає з рук, склянки б'ються.

В л а с н и к (*виходячи з кав'ярні*). Що це?

П о д а в а л ь н и ц я (*до Власника*). Носоріг!

Л о г і к. Носоріг, щодуху мчить тротуаром куди очі спали!

Б а к а л і й н и к (*виходячи з крамниці*). Ох! Носоріг!

Ж а н. Ох! Носоріг!

Б а к а л і й н и ц я (*вистромивши голову з вікна над крамницею*). Ох! Носоріг!

В л а с н и к (*до Подавальниці*). Бити посуд однак не треба.

Ж а н. Біжить куди очі спали, мало вітрин не зачіпає.

Д е з і (*вийшовши зліва*). Ох! Носоріг!

Б е р а н ж е (*помітивши Дезі*). Ох! Дезі!

Чути тупіт утікачів, що кричать «ох!», «ах!», як і перед цим.

П о д а в а л ь н и ц я. Отакої!

В л а с н и к (*до Подавальниці*). З вас я стягну за побите!

Беранже намагається сховатись, аби його не помітила Дезі.
Літній Добродій, Логік, Бакалійниця, Бакалійник виходять на середину майдану й кажуть:

Р а з о м. Отакої!

Ж а н і Б е р а н ж е. Отакої!

Чути моторошне нявчання, потім не менш страшливий жіночий зойк.

В с і. Он!

І тоді, коли шум уже слабшає, з'являється та сама Г о с п о д и н я, що й перше була, без кошика, але несе в руках мертвого й закривавленого кота.

Г о с п о д и н я (*плачучи*). Він затоптав мого кота, він затоптав мого кота!

П о д а в а л ь н и ц я. Він затоптав її кота!

Бакалійник, Бакалійниця у вікні; Літній Добродій,
Дезі, Логік оточують Господиню й кажуть:

Разом. Ой лишенько, бідолашна тваринка!

Літній Добродій. Бідолашна тваринка!

Дезі й Подавальниця. Бідолашна тваринка!

Бакалійник, Бакалійниця (*у вікні*), Літній Добродій, Логік. Бідолашна тваринка!

Власник (*до Подавальниці, показуючи на розбиті склянки, перекинуті стільці*). Вам що, роботи нема? Ану зробіть мені лад!

Тепер Жан і Беранже підбігають до Господині, а вона все плаче, тримаючи мертвого кота на руках.

Подавальниця (*йдучи на терасу кав'ярні, щоб прибрати скло й підняти стільці, та все озирається через плече на Господиню*). Ох! Бідолашна тваринка!

Власник (*тикаючи пальцем на стільці й бите скло*). Ось, ось!

Літній Добродій (*до Бакалійника*). Ну, що ви на це скажете?

Беранже (*до Господині*). Пані, не плачте, бо й у нас серце розривається!

Дезі (*до Беранже*). Пане Беранже... Ви тут? Ви бачили?

Беранже (*до Дезі*). Добридень, панно Дезі, перепрошую, я не мав часу поголитись...

Власник (*стежачи за прибиранням, позирає на Господиню*). Бідолашна тваринка!

Звичайно, що всі ці репліки мусять швидко йти одна за одною, бути майже одночасними.

Бакалійниця (*у вікні*). Ну, це вже занадто!

Жан. Ну, це вже занадто!

Господиня (*плачучи й колисаючи мертвого кота на руках*). Мій бідний Міцу, бідний Міцу!

Літній Добродій (*до Господині*). Не з такої оказії хотів я побачити вас!

Логік (*до Господині*). Що ж ви хочете, пані, всі коти смертні. Треба змиритися.

Господиня (*плачучи*). Мій котику, мій котику, мій котику!

Власник (*до Подавальниці, в якої вже повний фартух битого скла*). Викиньте на сміття! (*Збирає стільці*). З вас за це тисяча франків!

Подавальниця (*заходячи в кав'ярню, до Власника*). Тільки й думки про свої гроші.

Бакалійниця (*до Господині, з вікна*). Заспокойтеся, пані.

Літній Добродій (*до Господині*). Заспокойтеся, люба пані.

Бакалійниця. Що не кажіть, але й це лихо!

Господиня. Мій котику, мій котику, мій котику!

Дезі. Ох! Справді, це таки теж лихо.

Літній Добродій (*підтримуючи Господиню і йдучи з нею до столика на терасі; за ними йде решта*). Пані, сядьте ось тут.

Жан (*до Літнього Добродія*). Ну, що ви на це скажете?

Бакалійник (*до Логіка*). Ну, що ви на це скажете?

Бакалійниця (*до Дезі, з вікна*). Ну, що ви на це скажете?

Власник (*до Подавальниці, що вийшла знову, тоді як заплакану Господиню, котра все колише мертвого кота, садовлять за столик*). Склянку води для пані.

Літній Добродій (*до Господині*). Сідайте, люба пані!

Жан. Бідолашна жінка!

Бакалійниця (*з вікна*). Бідолашна тваринка!

Беранже (*до Подавальниці*). Ліпше коньяку принесіть.

Власник (*до Подавальниці*). Один коньяк! (*Показуючи на Беранже*). Платитиме цей добродій!

Подавальниця (*заходячи до кав'ярні*). Зрозуміло, один коньяк!

Господиня (*ридаючи*). Я не хочу цього, не хочу!

Бакалійник. Таж перед цим він уже пробігав біля крамниці.

Жан (*до Бакалійника*). Це не той самий!

Бакалійник (*до Жана*). Але...

Бакалійниця. Ох! Так, це той самий.

Дезі. Так це він двічі пробігав?

Власник. Гадаю, що це той самий.

Жан. Ні, це не той самий носоріг. Той перший мав два роги на носі, то був азіатський носоріг, а цей має лиш одного рога — це африканський!

Виходить із склянкою коньяку Подавальниця і йде до Господині.

Літній Добродій. Ось вам коньяк, щоб збадьоритись.

Господиня (*в сльозах*). Н-н-ні...

Беранже (*зненацька розхвилювався, до Жана*). Дурниці верзете!.. Та як ви роги помітили! Звір так промчав, що його самого ледь видно було...

Дезі (*до Господині*). Та випийте, вам полегшає!

Літній Добродій (*до Беранже*). Справді, промчав, як вихор.

Власник (*до Господині*). Покуштуйте, це добрий коньяк.

Беранже (*до Жана*). У вас часу не було, щоб йому роги рахувати...

Бакалійниця (*до Подавальниці, з вікна*). Хай вона вип'є.

Беранже (*до Жана*). Та він ще й куряву таку зняв...

Дезі (*до Господині*). Випийте, пані.

Літній Добродій (*до Господині*). Один ковточок, моя люба панусю... сміливіше...

Подавальниця підносить склянку Господині до рота, та хоче ніби відмовитись, проте п'є.

Подавальниця. Нарешті!

Бакалійниця (*з вікна*) та Дезі. Нарешті!

Жан (*до Беранже*). У мене в голові не туманилось. Розум був ясний, і я хутенько порахував.

Літній Добродій (*до Господині*). Вам краще?

Беранже (*до Жана*). Таж він біг з опущеною головою.

Власник (*до Господині*). Еге ж, добрий коньяк?

Жан (*до Беранже*). А так воно ще видніше.

Господиня (*випивши*). Котику мій!

Беранже (*роздратувавшись, до Жана*). Дурниці! Самі дурниці!

Бакалійниця (*з вікна, до Господині*). В мене є для вас інший котик.

Жан (*до Беранже*). Що? Ви насмілились припустити, що я кажу дурниці?

Господиня (*до Бакалійниці*). Я не хочу іншого! (*Ридає й колише свого кота*).

Беранже (*до Жана*). Так, незаперечні дурниці.

Власник (*до Господині*). Та прийдіть до розуму.

Жан (*до Беранже*). Я ніколи не кажу дурниць.

Літній Добродій (*до Господині*). Будьте філософом!

Беранже (*до Жана*). Ви просто претензійні! (*Підвищивши голос*). Ви педант...

Власник (*до Жана й Беранже*). Панове, панове!

Беранже (*до Жана, ведучи далі*). ...педант, не впевнений у власних знаннях, бо, по-перше, в азіатського носорога один ріг, а в африканського — два...

Решта акторів полишають Господиню й оточують Жана та Беранже, що галасливо сперечаються.

Жан (*до Беранже*). Ви помиляєтесь, якраз навпаки!

Господиня (*сама*). Такий був гарненький!

Беранже. Давайте поб'ємось об заклад!

Дезі (*до Беранже*). Пане Беранже, не хвилюйтеся.

Жан (*до Беранже*). З вами я не буду битися об заклад. Це у вас два роги. Азіатичний вид!

Подавальниця. Ох!

Бакалійниця (*з вікна, до Бакалійника*). Вони зараз поб'ються.

Господиня (*сама*). Такий був гарненький!

Беранже. Давайте поб'ємось об заклад!

Дезі (*до Беранже*). Пане Беранже, не хвилюйтеся.

Жан (*до Беранже*). З вами я не буду битися об заклад. Це у вас два роги. Азіатичний вид!

Господиня. Ох!

Бакалійниця (*з вікна, до Бакалійника*). Вони зараз поб'ються.

Бакалійник (*до Бакалійниці*). Та думай хоч трохи, це парі!

Власник (*до Жана й Беранже*). Тут лиш не бийтеся.

Літній Добродій. Так, з'ясуємо... Який вид носорога має на носі один ріг? (*До Бакалійника*). Ви ж торговець, мусите знати!

Бакалійниця (*з вікна, до Бакалійника*). Ти мусив би знати!

Беранже (*до Жана*). В мене рогів нема, і ніколи їх не носитиму!

Бакалійник *(до Літнього Добродія)*. Торговці всього знати не можуть.

Жан *(до Беранже)*. Так!

Беранже *(до Жана)*. І я зовсім не азіат. З іншого боку, азіати такі ж люди, як усі...

Подавальниця. Так, азіати такі ж люди, як ви або я...

Літній Добродій *(до Власника)*. Таки правда!

Власник *(до Подавальниці)*. А вас ніхто й не питає!

Дезі *(до Власника)*. Вона має рацію. Це такі ж люди, як і ми.

Впродовж цієї суперечки Господиня все плаче.

Господиня. Такий був лагідний, був, як ми.

Жан *(несамовито)*. Вони жовті!

Логік стоїть трохи оддалік, між Господинею та купкою людей навколо Жана й Беранже, уважно стежить за суперечкою, але участі не бере.

Жан. На все добре, панове! *(До Беранже)*. А вам я нічого не зичу!

Господиня *(плаче й далі)*. Він так лащився до людей! *(Ридає)*.

Дезі. Схаменіться, пане Беранже, схаменіться, пане Жане...

Літній Добродій. Я мав друзів-азіатів. Може, вони були несправжніми азіатами...

Власник. А я знав справжніх.

Подавальниця *(до Бакалійниці)*. В мене була подруга-азіатка.

Господиня *(плаче собі)*. А він же в мене ще змалечку!

Жан *(і далі не тямлячись)*. Вони жовті, жовті, жовтющі!

Беранже *(до Жана)*. А ви зате червонющі!

Бакалійниця *(з вікна)* і Подавальниця. Ох!

Власник. Тут і до біди недалеко!

Господиня *(плаче)*. Який був охайний! На тирсу ходив!

Жан *(до Беранже)*. А коли так, ви мене вже не побачите! Я лиш час марную на такого йолопа, як ви.

Господиня *(плаче)*. Розумів геть усе!

Розлютившись, Жан мерщій іде праворуч. Але, замість вийти з миром, обертається.

Літній Добродій *(до Бакалійника)*. Азіати бувають білі, чорні, сині і такі, як ми.

Жан *(до Беранже)*. П'яниця!

Всі вражено дивляться на нього.

Беранже *(в бік Жана)*. Я вам не дозволяю!

Всі *(в бік Жана)*. Ох!

Господиня *(плаче)*. Одне тільки, що не говорив. Га це лиш здавалося так!

Дезі *(до Беранже)*. Не слід було так дратувати його.

Беранже *(до Дезі)*. Я тут не винен...

Власник *(до Подавальниці)*. Підіть знайдіть якусь скатертину для цього нещасного створіння.

Літній Добродій (*до Беранже*). Гадаю, ви маєте рацію. В азіатського носорога два роги, в африканського — один...

Бакалійник. Але пан казав навпаки.

Дезі (*до Беранже*). Ви обидва винні!

Літній Добродій (*до Беранже*). Однак ви маєте рацію.

Подавальниця (*до Господині*). Пані, ходім укладемо його в коробку.

Господиня (*аж не тямлячись від ридань*). Навіки! Навіки!

Бакалійник. Перепрошую, вважаю, що рацію має пан Жан.

Дезі (*обертаючись до Господині*). Пані, будьте розважна!

Дезі й Подавальниця ведуть Господиню з мертвим котом до дверей кав'ярні.

Літній Добродій (*до Дезі та Подавальниці*). Можна, я теж піду з вами?

Бакалійник. В азіатського носорога один ріг, в африканського — два. І навпаки.

Дезі (*до Літнього Добродія*). Ми впораємось.

Дезі й Подавальниця заходять до кав'ярні, ведучи так і не потішену Господиню.

Бакалійниця (*до Бакалійника, з вікна*). Ет! У тебе завжди все не так, як у людей!

Беранже (*вбік, тоді як решта й далі сперечається про носорожачі роги*). Дезі має рацію, не слід було суперечити йому.

Власник (*до Бакалійниці*). Ваш чоловік має рацію, в азіатського носорога два роги, в африканського повинно бути два, і навпаки.

Беранже (*вбік*). Він не терпить заперечень. Найменша незгода, і він аж запіниться.

Літній Добродій (*до Власника*). Друже, ви помиляєтесь.

Власник (*до Літнього Добродія*). Ласкаво перепрошую!..

Беранже (*вбік*). Лють — єдина його влада.

Бакалійниця (*з вікна, до Літнього Добродія, Власника та Бакалійника*). А може, вони обидва однакові.

Беранже (*вбік*). По суті, серце в нього золоте, скільки він допоміг мені.

Власник (*до Бакалійниці*). Якщо в одного два роги, то в другого може бути тільки один.

Літній Добродій. Мабуть, в одного один ріг, а в другого два.

Беранже (*вбік*). Шкодую, що не був лагіднішим із ним. Але чому він так затявся? Я не хотів, щоб він зірвався. (*До решти*). Він завжди вдається в крайнощі! Завжди хоче вразити світ своєю обізнаністю і навіть не припускає, що може помилитись.

Літній Добродій (*до Беранже*). А докази у вас є?

Беранже. Які?

Літній Добродій. Щоб довести ваше недавнє твердження, через яке ви полаялися з другом.

Бакалійник (*до Беранже*). Справді, де ваші докази?

Літній Добродій (*до Беранже*). Звідки ви знаєте, що в одного з двох носорогів два роги, а в другого один? І в якого саме?

Бакалійниця. Та він знає не більше, ніж ми.

Беранже. По-перше, невідомо, чи їх було два. Я навіть гадаю, що був лиш один.

Власник. Припустімо, що їх було два. Котрий же носоріг однорогий, азіатський?

Літній Добродій. Ні, я гадаю, що два роги в африканського носорога.

Власник. Так котрий дворогий?

Бакалійник. Тільки не африканський.

Бакалійниця. Ну й важко буде дошукатися.

Літній Добродій. Однак треба з'ясувати питання.

Логік *(виходячи з задуми)*. Панове, перепрошую за втручання. Питання полягає не в цьому. Дозвольте мені репрезентуватись...

Господиня *(в сльозах)*. Це ж Логік!

Власник. Ох! Та це ж Логік!

Літній Добродій *(представивши Логіка Беранже)*. Це Логік, мій приятель.

Беранже. Дуже потішений, пане.

Логік *(ведучи далі)*. ...я Логік за фахом. Ось моє посвідчення. *(Показує посвідчення)*.

Беранже. Пане, це для мене велика честь.

Бакалійник. Для нас це велика честь.

Власник. Тоді, пане Логік, будьте ласкаві, скажіть нам, африканський носоріг однорогий...

Літній Добродій. Чи дворогий...

Бакалійниця. І чи два роги в азіатського носорога.

Бакалійник. Чи, може, один.

Логік. Але насправді питання полягає не в цьому. Ось що я мушу визначити.

Бакалійник. А нам хотілося б знати саме це.

Логік. Панове, дайте мені сказати.

Літній Добродій. Нехай уже каже.

Бакалійник *(до Бакалійниці у вікні)*. Та хай уже каже.

Власник. Пане, ми слухаємо.

Логік *(до Беранже)*. Насамперед я звертаюсь до вас. І до всіх присутніх також.

Бакалійник. І до нас також...

Логік. Ось дивіться, суперечка постала з питання, від якого ви всі несамохіть відхилилися. Бо спочатку ви питали, чи другий носоріг той самий, що й перше був, чи ні. Ось на що треба дати відповідь.

Беранже. А як?

Логік. Отак: ви двічі могли бачити того самого носорога з одним рогом...

Бакалійник *(повторюючи, ніби щоб краще зрозуміти)*. Двічі того самого носорога.

Власник *(теж повторюючи)*. З одним рогом.

Логік *(ведучи далі)*. І теж двічі ви могли бачити того самого носорога з двома рогами.

Літній Добродій (*повторюючи*). Одного носорога з двома рогами, двічі...

Логік. Отак воно. Також ви могли бачити першого носорога з одним рогом, а потім другого теж з одним рогом.

Бакалійниця (*з вікна*). Ха-ха...

Логік. А також першого носорога з двома рогами і другого носорога з двома рогами.

Власник. Точно.

Логік. А тепер: якщо ви бачили...

Бакалійник. Якщо ми бачили...

Літній Добродій. Так, якщо ми бачили...

Логік. Якщо ви бачили першого разу носорога з двома рогами...

Власник. З двома рогами...

Логік. ...А другого разу носорога з одним рогом...

Бакалійник. З одним рогом.

Логік. То й це не буде розв'язком.

Літній Добродій. Все це не буде розв'язком.

Власник. Чому?

Бакалійниця. А! Ось воно... Нічого не втямлю.

Бакалійник. Так! Так!

Бакалійниця стенула плечима й зникла у вікні.

Логік. В дійсності могло бути й таке: відтоді, як ми бачили першого носорога, він утратив один свій ріг, і той, що пробіг удруге,— той самий, що й перший.

Беранже. Я розумію, але...

Літній Добродій (*уриваючи Беранже*). Не заважайте.

Логік. А може бути, що обидва носороги з двома рогами, і кожен утратив по одному.

Літній Добродій. Може бути.

Власник. Авжеж, може бути.

Бакалійник. Чом би ні!

Беранже. Так, проте...

Літній Добродій (*до Беранже*). Не заважайте.

Логік. Якби ви могли довести, що той носоріг, якого ви бачили першого разу з одним рогом, азіатський або африканський...

Літній Добродій. Азіатський або африканський...

Логік. А другого разу носорога з двома рогами...

Літній Добродій. З двома рогами!

Логік. І що він був, байдуже, африканський чи азіатський...

Бакалійник. Африканський чи азіатський...

Логік (*доводячи далі*). То ми вже могли б зробити висновок, що мали справу з двома різними носорогами, бо малоймовірно, щоб майже на очах за кілька хвилин на носі в носорога міг вирости другий ріг...

Літній Добродій. Так, малоймовірно.

Логік (*пишаючись своїм доведенням*). І з цього виходить, що один носоріг був азіатський або африканський.

Літній Добродій. Азіатський або африканський.

Логік. А другий — африканський або азіатський.

Власник. Африканський або азіатський.

Бакалійник. Так, так.

Логік. Бо це б суперечило нормальній логіці, одна істота не може народитись одночасно в двох місцях...

Літній Добродій. І навіть послідовно.

Логік (*до Літнього Добродія*). Ось що треба було довести.

Беранже (*до Логіка*). Це ж очевидно, але воно не розв'язує питання.

Логік (*до Беранже, всміхаючись трохи зверхньо*). Звичайно, любий пане, та лише в такий спосіб питання ставиться правильно.

Літній Добродій. Ось що може логіка.

Логік (*знявши капелюха*). На все добре, панове. (*Повертається й виходить ліворуч*).

За ним іде Літній Добродій.

Літній Добродій. На все добре, панове. (*Піднявши капелюха, йде за Логіком*).

Бакалійник. Може, це й логіка...

В цю мить з кав'ярні виходить, тримаючи коробку, Господиня в жалобі, за нею Дезі та Подавальниця — ніби на похороні. Процесія прямує до виходу праворуч.

Бакалійник (*ведучи далі*). Може, це й логіка, проте чи можемо ми допустити, щоб наших котів у нас на очах чавили носороги — однорогі чи то дворогі, хай там азіатські чи африканські? (*Театральним жестом показує на процесію, що вже виходить*).

Власник. Він таки правду каже! Хіба ми допустимо, щоб наших котів чавили носороги або ще невідомо хто?!

Бакалійник. Ми цього не дозволимо!

Бакалійниця (*вистромивши голову з дверей крамниці, до Бакалійника*). Давай заходь! Покупці прийшли!

Бакалійник (*ідучи до крамниці*). Ні, ми цього не дозволимо!

Беранже. Не треба було мені сваритись із Жаном! (*До Власника*). Принесіть мені чарку коньяку! Повну!

Власник. Вже несу. (*Йде в кав'ярню по коньяк*).

Беранже (*сам*). Не треба було, не треба було дратувати його!

Виходить Власник з великою чаркою коньяку в руці.

В мене надто тяжко на серці, щоб іти до музею. Окультурюсь якось іншого разу. (*Бере чарку коньяку й п'є*).

Завіса

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Декорації

Контора адміністративної установи або приватного підприємства, наприклад великого видавництва законодавчих актів. У глибині посередині великі двійчасті двері, над якими напис: «Начальник відділу». В глибині ліворуч біля дверей до начальника невеличкий стіл з друкарською машинкою, який належить Дезі. Біля лівої стіни між дверима, що виходять на сходи, і столиком Дезі ще один стіл, на ньому лежить книга приходу на роботу, в якій розписуються службовці, коли приходять. Ще далі ліворуч і теж іще на першому плані двері, що виходять на сходи. Видно верхні сходинки, поренча, невеликий сходовий майданчик. На першому плані стіл із двома стільцями. На столі: віддруковані аркуші, чорнильниця, ручки; це стіл, за яким працюють Ботар і Беранже; Беранже сідатиме на лівий стілець, а Ботар — на правий. Біля правої стіни ще один, більший, прямокутний стіл, також укритий паперами, віддрукованими аркушами і т. ін. Коло цього столу теж два стільці (кращі, «показніші»), розташовані навпроти. Це стіл Дудара та пана Беф. Дудар сідатиме на той стілець, що біля стіни, і всі службовці будуть у нього перед очима. Він виконує функції заступника начальника. Між дверима в глибині і правою стіною — вікно. Якщо в театрі є оркестрова яма, краще просто встановити на найпершому плані віконну раму, звернену до глядачів. У глибині в правому кутку вішалка, там висять сірі блузи або старі піджаки. Залежно від обставин вішалку теж можна ставити на передньому краї сцени близько правої стіни. Попід стінами запилюжені стелажі з книгами та теками. Ліворуч, угорі над полицями, написи: «Юриспруденція», «Кодекси»; на правій стіні, яка може йти трохи навскіс, написи: «Урядовий вісник», «Податкові закони». Над дверима начальника відділу годинник, що показує дев'ять годин три хвилини.

Коли піднімається завіса, Дудар стоїть біля свого стільця, правим боком до зали; з протилежного кінця столу лівим боком до зали стоїть Ботар. Між ними теж біля столу, обличчям до публіки — начальник відділу; Дезі біля нього, трохи позаду й ліворуч. У неї в руках аркуші копіювального паперу. На столі між трьома акторами поверх віддрукованих матеріалів лежить розгорнута газета.

Коли піднімається завіса, кілька секунд актори нерухомі і зберігають такий стан до першої репліки. Це має бути жива картина. На початку першої дії мало бути те саме. Начальник відділу: п'ятдесятирічний, бездоганно вдягнений: костюм кольору морської хвилі, стрічка Почесного легіону, накладний крохмальний комірець, чорна краватка, великі бурі вуса. Звати його пан Папільйон.

Дудар: тридцять п'ять років. Сірий костюм; щоб не замастити піджак, у нарукавниках із чорного люстрину. Може мати окуляри. Чималий на зріст, службовець (кадр) із майбутнім. Якщо начальник стане заступником директора, саме він посяде місце начальника. Ботар не любить його.

Ботар: учитель на пенсії, з гордовитим поглядом і невеличкими сивими вусами; йому шістдесят, але вигляд у нього нівроку. (Він знає все, розуміє все). На голові в нього берет як у басків, зодягнений у довгу сіру робочу блузу, на досить великому носі окуляри, за вухом олівець, і теж люстринові нарукавники.

Дезі: молода білявка.

Згодом пані Беф: дебела сорокап'ятирічна жінка, заплакана, задихана.

Отож коли піднімається завіса, актори застигли навколо правого столу. Начальник пальцем показує щось у газеті. Дудар, простягши руку до Ботара, ніби каже йому: «Ну тепер бачите?» В Ботара руки в кишенях блузи, на губах недовірлива посмішка, він ніби каже: «Ну, мене таким не одуриш». Дезі з аркушами копіювального паперу в руці поглядом шукає підтримки в Дудара. За якусь там мить Ботар починає атакувати.

Ботар. Це все сон рябої кобили.

Дезі. Я його бачила, я бачила носорога!

Дудар. Та в газеті написано, все ясно, ви не можете заперечити.

Ботар (з найглибшою зневагою). Пхе!

Дудар. Це написано, бо написали; дивіться, в рубриці про розчавлених котів! Пане начальнику, ось прочитайте повідомлення!

Пан Папільйон. «На церковному майдані нашого міста вчора перед обідом товстошкурий розтоптав кота».

Дезі. Та воно зовсім не там було!

Пан Папільйон. Ось і все. Більше нічого не пишуть.

Ботар. Пхе!

Дудар. Все ясно, досить і цього.

Ботар. Я не вірю газетярам. Вони всі брехуни, я знаю, про що говорю, я вірю тільки в те, що бачу на власні очі. Й понині, як колишній учитель, я люблю в усьому визначеність, наукову доведеність, розум у мене точний і методичний.

Дудар. А до чого тут методичний розум?

Дезі (до Ботара). Мені здається, пане Ботар, що ця новина дуже визначена.

Ботар. І це для вас визначеність? А про якого товстошкурого тут ідеться? Що саме розуміє під товстошкурим редактор рубрики про розчавлених котів? Він нам цього не каже. А що він розуміє під котом?

Дудар. Всі знають, що таке кіт.

Ботар. Тут ідеться про кота чи про кішку? І яка в нього масть, яка раса? Я не расист, я навіть проти расизму.

Пан Папільйон. Але, пане Ботар, не про це мова, до чого тут расизм?

Ботар. Пане начальнику, ласкаво перепрошую. Ви ж не заперечите, що расизм — одне з найбільших нещасть нашої доби.

Дудар. Звичайно, ми всі згодні, але ж тут не про...

Ботар. Пане Дудар, таким не легковажать. Історичні події переконливо довели, що расизм...

Дудар. А я вам кажу, що мова не про це.

Ботар. Такого не говорилося.

Пан Папільйон. Расизм тут ні до чого.

Ботар. Не треба втрачати жодної нагоди затаврувати його.

Дезі. Таж вам кажуть, що ми всі не расисти. Ви перекрутили питання, йдеться тільки про кота, якого розчавив товстошкурий, в даному разі носоріг.

Ботар. Але я не з півдня. У південців забагато уяви. Може, це тільки воша, яку розчавила миша. А з нічого таке згромадили.

Пан Папільйон (до Дудара). Таки спробуймо з'ясувати все до решти. Отже, ви навіч бачили носорога, що походжав собі вулицями міста?

Дезі. Він не походжав, він бігав.

Дудар. Я, власне, й не бачив його. Проте люди, яким можна вірити...

Ботар (уриваючи його). Таж самі бачите, що це теревені, ви повірили газетярам, які не знають, що й вигадати, аби лиш купували їхні огидні листки, аби, як ті слуги, догодити своїм хазяям! І ви, пане Дудар, вірите в отаке, ви, юрист, ліценціат права. Дайте я порегочу! Ха-ха-ха!

Дезі. Та хай мені руки відсохнуть, я бачила його, я бачила носорога.

Ботар. Та ви що? А я гадав, ви серйозна дівчина.

Дезі. Пане Ботар, мені ж не привиділось! І я була не сама, були ще люди, які бачили його.

Ботар. Пхе!.. Нема сумніву, вони щось бачили, тільки не це. Гультяї, дармовиси, нероби, ледацюги!

Дудар. Таж учора була неділя.

Ботар. Я працюю і в неділю. Я не слухаю священиків, що тягнуть вас до церкви, аби перешкодити вам діло робити, в поті чола свого заробляти на хліб.

Пан Папільйон *(обурено)*. Ох!

Ботар. Перепрошую, я не хотів вас образити. Це не тому, що я зневажаю релігію, як можна було б сказати, я просто не визнаю її. *(До Дезі)*. По-перше, ви знаєте, що таке носоріг?

Дезі. Це... це дуже великий звір, і бридкий!

Ботар. І ви ще нахваляєтесь, що все точно знаєте! Носоріг, панно, це...

Пан Папільйон. Не читайте нам лекцію про носорога, тут не школа.

Ботар. А шкода.

Під час останніх реплік можна бачити, як сходами обережно піднімається Беранже, нечутно відчиняє двері до контори, і на них стає видно напис: «Правниче видавництво».

Пан Папільйон *(до Дезі)*. Гаразд! Панно, вже по дев'ятій, дайте мені книгу приходу на роботу. Лихо тим, хто спізнився!

Саме в той час, коли заходить Беранже, Дезі прямує до столика ліворуч, на якому лежить книга приходу на роботу.

Беранже *(заходячи, тоді як інші й далі сперечаються, до Дезі)*. Добридень, панно Дезі. Я не спізнився?

Ботар *(до Дудара та пана Папільйона)*. Я борюсь із невіглаством, де б воно не було!

Дезі *(до Беранже)*. Пане Беранже, покваптеся.

Ботар. ...І в палацах, і в хижах!

Дезі *(до Беранже)*. Швиденько розпишіться в книзі приходу!

Беранже. Ох! Дякую! Начальник уже є?

Дезі *(до Беранже, приставивши палець до губів)*. Тс! Так, він тут.

Беранже. Вже? Так рано? *(Квапиться, щоб розписатись у книзі приходу)*.

Ботар *(веде далі)*. Байдуже де! Навіть у видавництвах.

Пан Папільйон *(до Ботара)*. Пане Ботар, я вважаю, що...

Беранже *(розписуючись, до Дезі)*. Проте ще ж нема десяти хвилин на десяту...

Пан Папільйон *(до Ботара)*. Я вважаю, що ви вийшли за межі ввічливості.

Дудар *(до пана Папільйона)*. Пане, і я так думаю.

Пан Папільйон *(до Ботара)*. Чи ви хочете сказати, що мій

співробітник і ваш колега пан Дудар, ліценціат права, бездоганний службовець — невіглас?

Ботар. Я аж такого й не казав, хоча всі оті факультети, університет не варті середньої школи.

Пан Папільйон (*до Дезі*). Ну, де там книга приходу?

Дезі (*до пана Папільйона*). Ось вона, пане. (*Простягає йому*).

Пан Папільйон (*до Беранже*). Диви, ось і пан Беранже!

Ботар (*до Дудара*). Випускникам університету бракує ясних ідей, спостережливого розуму, практичних знань...

Дудар (*до Ботара*). Та що ви!

Беранже (*до пана Папільйона*). Добридень, пане Папільйон. (*Поза спиною начальника, обходячи групу з трьох осіб, іде до вішал-*

Ежен Йонеско з дружиною Редікою і дочкою Марі-Франс в оточенні картин улюблених художників Х. Міро і М. Ернста.

ки, бере свою робочу блузу (або старий піджак) і на її місце вішає свій новий піджак. І саме тепер, коло вішалки, знімаючи одного піджака, вдягаючи другого, потім ідучи до робочого столу і витягуючи з шухляди нарукавники з чорного люстрину та ще щось, вітається). Добридень, пане Папільйон. Перепрошую, я мало не спізнився. Добридень, Дударе. Добридень, пане Ботар.

Пан Папільйон. Скажіть, Беранже, а ви теж бачили носорога?

Ботар (*до Дудара*). Випускники університету мають абстрактні знання і нічого не тямлять у житті.

Дудар (*до Ботара*). Дурниці!

Беранже (*і далі щось порядкує, готуючись до роботи, над-*

мірно кваплячись, ніби щоб виправдати своє запізнення; до пана Папільйона, природним тоном). Авжеж, звичайно, я бачив його.

Ботар (*відвертаючись*). Пхе!

Дезі. О! Бачте, я ж не вигадувала.

Ботар (*іронічно*). Хо! Пан Беранже каже це з галантності, бо ж він джигун, хоч і не скидається на такого.

Дудар. То це з галантності кажуть, що бачили носорога?

Ботар. Авжеж. Коли це для того, щоб потвердити слова панни Дезі. З панною Дезі галантні всі, і це зрозуміло.

Пан Папільйон. Пане Ботар, не будьте злостиві, пан Беранже не брав участі в суперечці. Він щойно прийшов.

Беранже (*до Дезі*). Еге ж, ми бачили його? Ми бачили.

Ботар. Пхе! Може, пан Беранже й вірить, що бачив носорога. (*Робить поза спиною Беранже знак, ніби той п'є*). В нього така уява! Для нього все можливе.

Беранже. Я не сам бачив носорога! Або, може, двох носорогів.

Ботар. Він навіть не знає, скількох він бачив!

Беранже. Зі мною був мій приятель Жан!.. Та й ще були люди.

Ботар (*до Беранже*). Слово честі, ви вже казна-що верзете.

Дезі. Це був однорогий носоріг.

Ботар. Пхе! Та вони змовились обоє, аби позбиткуватися з нас!

Дудар (*до Дезі*). З того, що я чув, виходить, що це був таки дворогий!

Ботар. Ну, про роги слід було домовитись.

Пан Папільйон (*дивлячись на годинник*). Годі, панове, час іде.

Ботар. Пане Беранже, а ви бачили одного чи двох носорогів?

Беранже. Ох! Просто...

Ботар. Ви не знаєте. Панна Дезі бачила однорогого носорога. Ну, а ваш носоріг, пане Беранже, якщо він справді був носорогом, мав один ріг чи два?

Беранже. Бачте, саме в цьому полягає проблема.

Ботар. Щось ви такої каламуті нагнали.

Дезі. Ох!

Ботар. Я не хотів вас образити! Але я не вірю вашим балачкам! Носоріг у нас в країні — де се видано!

Дудар. Але один раз бачили!

Ботар. Де се видано! Хіба що на малюнках у шкільних підручниках. Ваші носороги тільки в кумась у голові цвітуть.

Беранже. На мій погляд, не годиться прикладати слово «цвісти» до носорогів.

Дудар. Авжеж.

Ботар (*ведучи далі*). Ваші носороги — це міф!

Дезі. Міф?

Пан Папільйон. Панове, вважаю, час братися до роботи.

Ботар (*до Дезі*). Так само міф, як і летючі тарілки!

Дудар. Але розчавленого кота ви вже нікуди не дінете!

Беранже. Я це бачив.

Дудар (*показуючи на Беранже*). І цьому є свідки!

Ботар. Оце так свідок!

Пан Папільйон. Панове, панове!

Ботар (*до Дудара*). Масовий психоз, пане Дудар, масовий психоз! Подібно до релігії, яка є опіум для народу!

Дезі. Слухайте, а я вірю в летючі тарілки!

Ботар. Пхе!

Пан Папільйон (*твердо*). Але ж отак помаленьку, а заходить далеко. Годі вже балакати. Хай собі носоріг, хай собі летючі тарілки,— треба, щоб робота не стояла! Фірма платить вам не за те, що ви марнуєте час на теревені про якихось справжніх чи вигаданих звірів!

Ботар. Вигаданих!

Дудар. Справжніх!

Дезі. Справжнісіньких.

Пан Папільйон. Панове, нагадую ще раз: ви на роботі. Дозвольте мені припинити ці марні суперечки...

Ботар (*уражений, іронічно*). Будь ласка, пане Папільйон. Ви ж начальник. Коли ви наказуєте, ми мусимо коритися.

Пан Папільйон. Панове, швиденько. Я не хочу вдаватися до прикрої необхідності стягати штрафи з вашої платні! Пане Дудар, де ваш коментар до закону про боротьбу з алкоголізмом?

Дудар. Я саме дописую, пане начальнику.

Пан Папільйон. Давайте закінчуйте. Це негайно. Пане Беранже й пане Ботар, ви вже звірили коректуру регламентації вин за «контрольованим найменуванням»?

Беранже. Ще ні, пане Папільйон. Але вже чимало зробили.

Пан Папільйон. Давайте корегуйте разом. Друкарня вже чекає. А ви, панно, принесіть мені в кабінет пошту на підпис. Швиденько її віддрукуйте.

Дезі. Слухаю, пане Папільйон. (*Іде до свого столика й друкує на машинці*).

Дудар сідає на своє місце й починає працювати. Беранже й Ботар за своїм столом, обидва в профіль до зали; Ботар спиною до дверей на сходи; Ботар у лихому гуморі, Беранже млявий та неуважний; Беранже кладе коректуру на стіл і передає рукопис Ботарові; Ботар сідає, щось бурмочучи, а пан Папільйон виходить, хряснувши дверима.

Пан Папільйон. Щасливо, панове. (*Виходить*).

Беранже (*читаючи й правлячи, тоді як Ботар з олівцем стежить за рукописом*). Найменування сусла за походженням зветься «контрольованим»... (*Править*). З одним «н» контрольованим. (*Править*). Найменування... з двома «н» найменування... Вина контрольованого найменування Бордоського регіону, з долішніх ділянок пагорбів...

Ботар (*до Дудара*). В мене цього нема. Один рядок вискочив.

Беранже. Повторюю: вина контрольованого найменування...

Дудар (*до Беранже й Ботара*). Будь ласка, не читайте так голосно. Тільки вас і чути, ви мені не даєте зосередитись.

Б о т а р (*до Дудара, через голову Беранже, поновлюючи нещодавню суперечку, тоді як Беранже ще якусь хвилю править і далі. Він читає, і в нього безгучно ворушаться губи*). Це містифікація!

Д у д а р. Що саме містифікація?

Б о т а р. Та ваші ж теревені про носорога, хай їм біс! Це ваша пропаганда розпускає такі чутки!

Д у д а р (*відірвавшись від роботи*). Яка пропаганда?

Б е р а н ж е (*втручаючись*). Це не пропаганда...

Д е з і (*припинивши друкувати*). Тому я й кажу, що я бачила... я бачила... і всі бачили.

Д у д а р (*до Ботара*). Просто сміх бере!.. Пропаганда! А навіщо?

Б о т а р (*до Дудара*). Отакої!.. Ви це знаєте краще за мене. Не вдавайте невинного.

Д у д а р (*сердито*). Хай там як, але мені Понтенегріни грошей не давали.

Б о т а р (*червоний від люті, б'ючи кулаком по столу*). Це образа. Я не дозволю... (*Підводиться*).

Б е р а н ж е (*благально*). Пане Ботар, але ж...

Д е з і. Пане Дудар, але ж...

Б о т а р. А я кажу, що це образа...

Зненацька відчиняються двері кабінету начальника; Ботар і Дудар поквапно сідають. В руках у начальника відділу книга приходу на роботу; як тільки він показується, одразу запановує тиша.

П а н П а п і л ь й о н. Пан Беф сьогодні не прийшов?

Б е р а н ж е (*роздивляється навколо*). Справді, його немає.

П а н П а п і л ь й о н. Таж він потрібний мені! (*До Дезі*). А він хоч казав, що хворий і не зможе прийти?

Д е з і. Він мені нічого не казав.

П а н П а п і л ь й о н (*відчинивши двері навстіж і заходячи*). Якщо буде так і далі, я виставлю його за двері. Він уже не вперше таке виробляє. Я досі заплющував очі, але вже годі... В когось із вас є ключ від його шафи?

Саме в цю мить заходить п а н і Б е ф. Під час останньої репліки видно, як вона якомога швидше долає останні сходинки й гвалтовно відчиняє двері. Геть задихана й перелякана.

Б е р а н ж е. Дивіться, ось пані Беф.

Д е з і. Добридень, пані Беф.

П а н і Б е ф. Добридень, пане Папільйон. Добридень панам і паням.

П а н П а п і л ь й о н. Ну, а де ваш чоловік? Що там у нього скоїлось, він уже й зайти не може?

П а н і Б е ф (*сапаючи*). Благаю, пробачте йому, пробачте моєму чоловікові... В суботу він поїхав до своїх батьків, і зараз у нього легенький грип.

П а н П а п і л ь й о н. Ага! В нього легенький грип!

П а н і Б е ф (*даючи якогось папера начальникові*). Ось він сповістив про це телеграмою. В середу сподівається повернутись... (*Майже непритомніючи*). Дайте мені води... і сісти...

Беранже виносить на середину сцени свого стільця, й вона сідає, обм'якнувши.

Пан Папільйон (*до Дезі*). Принесіть їй води.

Дезі. Я миттю! (*Протягом кількох наступних реплік вона ходить за склянкою води і дає випити пані Беф*).

Дудар (*до начальника*). У неї, мабуть, серце слабе.

Пан Папільйон. Дуже прикро, що пан Беф не вдома. Але ж не слід отак перейматись!

Пані Беф (*ледь вимовляє*). Це тому... тому, що від самого дому за мною гнався носоріг...

Беранже. Однорогий чи дворогий?

Ботар (*розреготавшись*). Сміх, та й годі!

Дудар (*обурено*). Дайте їй сказати!

Пані Беф (*із великим зусиллям підносить руку, показуючи пальцем на сходи*). Він там унизу біля дверей. Ніби хоче зайти.

В цю мить загуркотіло. Видно, як від ваги, безперечно значної, обриваються сходи. Зісподу долинає нажахане ревіння. Після того як розвіялась курява від падіння сходів, видно, що сходовий майданчик завис над порожнечею.

Дезі. Боже мій!..

Пані Беф (*на стільці, рукою схопившись за серце*). Ох! А!

Беранже заходився коло пані Беф, ляскає її по щоках, дає води.

Беранже. Заспокойтеся!

У цей час пан Папільйон, Дудар, Ботар кидаються ліворуч, штовхаючись, одчиняють двері й виходять на оповитий курявою сходовий майданчик; ревіння чути й далі.

Дезі (*до пані Беф*). Пані Беф, вам краще?

Пан Папільйон (*на майданчику*). Ось він. Унизу! Справжнісінький!

Ботар. Взагалі нічого не бачу. Це ілюзія.

Дудар. Таж оно він, товчеться внизу.

Пан Папільйон. Панове, нема чого й сумніватись. Він отам товчеться.

Дудар. Він не може піднятися, бо нема вже сходів.

Ботар. Дуже дивно. Що б воно значило?

Дудар (*обертаючись до Беранже*). Ідіть лишень подивіться. діть подивіться на свого носорога.

Беранже. Вже йду. (*Беранже йде до сходового майданчика*).

За ним Дезі, що відійшла від пані Беф.

Пан Папільйон (*до Беранже*). Так, ви знавець носорогів, тож дивіться.

Беранже. Я не знавець носорогів...

Дезі. Ох!.. подивіться... як він крутиться. Наче йому щось болить... чого ж він хоче?

Дудар. Він ніби шукає когось. (*До Ботара*). Ну, тепер ви бачите його?

Ботар (*роздратований*). Справді, я бачу його.

Дезі (*до пана Папільйона*). Може, нам привиділось? І вам теж...

Ботар. Мені ніколи нічого не ввижалося. Але внизу таки щось є.

Дудар (*до Ботара*). А що, що саме?

Пан Папільйон (*до Беранже*). Це таки носоріг, еге ж? Це той, якого ви бачили? (*До Дезі*). І ви теж?

Дезі. Аякже.

Беранже. Він дворогий. Це африканський носоріг або, швидше, азіатський. А! Я вже не знаю, чи в африканського носорога два роги, чи один.

Пан Папільйон. Він поламав нам сходи, тим краще, таке й мало статися, бо я вже просив у генеральної дирекції, щоб зробили бетонові сходи замість наших поточених шашелем.

Дудар. Пане начальнику, я відіслав заявку ще тиждень тому.

Пан Папільйон. Мало статися, таке мало статися. Це можна було передбачити. Я мав рацію.

Дезі (*до пана Папільйона, іронічно*). Як завжди.

Беранже (*до Дудара й пана Папільйона*). Постривайте, дворогість характерна для азіатських носорогів чи африканських? Однорогість характерна для африканських чи азіатських?..

Дезі. Бідолашна тварина, все реве й крутиться. Чого він хоче? Ох! Він дивиться на нас. (*Звертаючись до носорога*). Котику, котику, котику...

Дудар. Дивіться не погладьте, він же безперечно дикий...

Пан Папільйон. Хай там що, але до нього не доступитись.

Носоріг жахливо реве.

Дезі. Бідолашна тварина!

Беранже (*ведучи далі, до Ботара*). Ви ж стільки знаєте, вам не здається, що, навпаки, дворогість?

Пан Папільйон. Любий мій Беранже, ви щось усе не до ладу, досі плутаєтесь. Пан Ботар мав рацію.

Ботар. Хіба таке можливе в цивілізованій країні?..

Дезі (*до Ботара*). Погоджуюсь. Проте існує він чи ні?

Ботар. Це безсоромне шахрайство! (*Жестом оратора з трибуни, показуючи пальцем на Дудара, спалюючи його поглядом*). Це ваша провина.

Дудар. Чому моя, а не ваша?

Ботар (*люто*). Моя провина? Таке завжди окошується на дрібноті. Якби це тільки мене обходило...

Пан Папільйон. Добре ж нам буде отут без сходів.

Дезі (*до Ботара й Дудара*). Заспокойтеся, панове, тільки не зараз.

Пан Папільйон. Це провина генеральної дирекції.

Дезі. Можливо. Але як ми зійдемо?

Пан Папільйон (*жартома залицяючись до друкарки й пестливо беручи її за щічку*). Я візьму вас на руки, і ми вдвох стрибнемо.

Дезі (*відводячи руку начальника відділу*). Ви, товстошкурий, заберіть свої шкарубкі руки від мого обличчя!

Пан Папільйон. Я пожартував!

Тим часом,— а носоріг і далі невпинно реве,— пані Беф підвелась і приєдналася до гурту.
Якийсь час пильно дивиться, як крутиться внизу носоріг, і зненацька моторошно зойкає.

Пані Беф. Господи! Невже це правда?

Беранже (*до пані Беф*). Що з вами?

Пані Беф. Це мій чоловік! Бефе, бідний мій Бефе, що сталося з тобою?

Дезі (*до пані Беф*). Ви впевнені?

Пані Беф. Я впізнала його, я впізнала його!

Носоріг відповідає потужним, проте лагідним ревінням.

Пан Папільйон. Отакої! Цього разу я таки вже виставлю його за двері!

Дудар. Він застрахований?

Ботар (*убік*). Я все збагнув...

Дезі. А як у такому разі виплачувати страхівку?

Пані Беф (*падаючи непритомною на руки Беранже*). О Господи!

Беранже. Ох!

Дезі. Відведімо сюди.

Беранже, якому допомагають Дудар та Дезі, тягне пані Беф до свого стільця й садовить.

Дудар (*коли ведуть пані Беф*). Пані Беф, не переймайтеся так.

Пані Беф. Ах! Ох!

Дезі. Все ще, може, владнається якось...

Пан Папільйон (*до Дудара*). А юридично що можна зробити?

Дудар. Треба запитати в адвоката.

Ботар (*ідучи за гуртом і підносячи руки до неба*). Це чистісіньке безумство! Ну й суспільство!

Всі збираються навколо пані Беф, ляпають її по щоках, вона розплющує очі, зойкнула, заплющує очі, знову її ляпають по щоках, а Ботар говорить.

Хай там що, але будьте певні, я все розповім своєму комітетові взаємодопомоги. Я не залишу товариша в біді. Про це знатимуть.

Пані Беф (*повертаючись до тями*). Бідолашненький мій, я не можу його так залишити, який же він нещасний. (*Чути ревіння*). Він кличе мене. (*Ніжно*). Він кличе мене.

Дезі. Вам уже краще, пані Беф?

Дудар. Вона вже очутилась.

Ботар (*до пані Беф*). Запевняю, що наша делегація підтримає вас. Хочете стати членом нашого комітету?

Пан Папільйон. Знову ми гаємося з роботою. Панно Дезі, давайте пошту!

Дезі. Спершу треба з'ясувати, як ми вийдемо звідси.

Пан Папільйон. Ну й проблема. Через вікно.

Всі йдуть до вікна, крім пані Беф, що осунулась у фотелі, та Ботара, який залишився посеред сцени.

Ботар. Я знаю, звідки це прийшло.

Дезі (*біля вікна*). Дуже високо.

Беранже. Мабуть, слід було б викликати пожежників, щоб вони приїхали із своїми драбинами!

Пан Папільйон. Панно Дезі, підіть у мій кабінет і зателефонуйте пожежникам.

Пан Папільйон трохи ніби супроводжує її. Дезі виходить крізь двері в глибині, чути, як вона бере трубку й каже: «Алло, алло, це пожежники?», потім притлумлений гомін телефонної розмови.

Пані Беф (*раптом підводиться*). Я не можу його так залишити, я не можу його так залишити.

Пан Папільйон. Якщо хочете розлучитися, то зараз у вас будуть вагомі підстави.

Дудар. І, звичайно, він буде винен.

Пані Беф. Ні! Бідолаха! Тільки не зараз, я не можу кинути свого чоловіка в такому стані.

Ботар. Ви доброчесна дружина.

Дезі (*до пані Беф*). А що ви зробите?

Біжучи в лівий бік, пані Беф метнулася до сходового майданчика.

Беранже. Обережно!

Пані Беф. Я не можу його покинути, я не можу його покинути.

Дудар. Затримайте її.

Пані Беф. Я поведу його додому!

Пан Папільйон. Що вона хоче робити?

Пані Беф (*готуючись стрибнути з краю майданчика*). Я йду, коханий, іду.

Беранже. Вона зараз стрибне.

Ботар. Це її обов'язок.

Дудар. Вона не зможе.

Всі, крім Дезі, яка ще досі телефонує, зібралися на майданчику біля пані Беф, вона стрибає; Беранже, проте, намагається затримати її і зостається з її спідницею в руках.

Беранже. Я не міг її втримати.

Чути, як знизу долинає розчулене ревіння носорога.

Пані Беф. Я прийшла, мій коханий, я прийшла.

Дудар. Вона сіла на нього верхи.

Ботар. Амазонка.

Голос пані Беф. Коханий мій, ходімо додому.

Дудар. Учвал побігли.

Дудар, Беранже, Ботар, пан Папільйон вертаються на сцену й підбігають до вікна.

Беранже. Швидко мчать.

Дудар (*до пана Папільйона*). А ви їздили верхи?

Пан Папільйон. Колись... трохи... *(Обертаючись до дверей у глибині, до Дудара).* Ще й досі вона дзвонить!..

Беранже *(стежачи очима за носорогом).* Вони вже далеко. Вже й не видно.

Дезі *(виходячи).* Ледве допросилася тих пожежників!..

Ботар *(ніби завершивши внутрішній монолог).* Чудово!

Дезі. ...ледве допросилася тих пожежників.

Пан Папільйон. Що, скрізь горить?

Беранже. Моя думка така ж, як у пана Ботара. Вчинок пані Беф справді зворушливий, яке в неї серце!

Пан Папільйон. Принаймні одного службовця я мушу замінити.

Беранже. Ви справді гадаєте, що він уже нам не згодиться?

Дезі. Ні, ніде не горить, просто пожежники поїхали до інших носорогів.

Беранже. До інших носорогів?

Дудар. Як до інших носорогів?

Дезі. Так, до інших носорогів. Повідомлення надходять майже з усього міста. Вранці було сім, а зараз уже сімнадцять.

Ботар. А що я казав!

Дезі *(ведучи далі).* А всіх випадків було б навіть тридцять два. Це ще неофіційно, проте нема сумніву, що воно таки правда.

Ботар *(уже не такий переконаний).* Пхе! Вигадують!

Пан Папільйон. А по нас вони приїдуть?

Беранже. А я їсти хочу!..

Дезі. Так, пожежники приїдуть, вони вже в дорозі!

Пан Папільйон. А робота?

Дудар. Я гадаю, що це надзвичайна ситуація.

Пан Папільйон. Втрачений робочий час треба буде надолужити.

Дудар. Ну що, пане Ботар, для вас носороги ще й досі не стали очевидністю?

Ботар. Наше представництво протестує проти того, що ви без попередження звільнили пана Бефа.

Пан Папільйон. Я таке й не вирішую, ще побачимо, що там скажуть.

Ботар *(до Дудара).* Ні, пане Дудар, я не заперечую очевидності носорогів. І ніколи цього не заперечував.

Дудар. Ви просто крутій.

Дезі. І справді! Ви крутій!

Ботар. Повторюю, що ніколи цього не заперечував. Я хотів лишень знати, як далеко це може зайти. Я знаю, як мені бути. Я не просто констатую явище. Я його розумію й пояснюю. Принаймні я міг би пояснити, якби...

Дудар. Ну поясніть нам його.

Дезі. Розтлумачте його, пане Ботар.

Пан Папільйон. Пояснюйте, ваші колеги просять про це.

Ботар. Я вам поясню його...

Дудар. Ми слухаємо.

Дезі. Мені дуже цікаво.

Ботар. Я вам поясню його... колись пізніше...

Дудар. Чому не зараз?

Ботар (*до пана Папільйона з погрозою*). Ми це з'ясуємо невдовзі, але без свідків. (*До всіх*). Я знаю першопричини й прихований бік подій...

Дезі. Що за прихований бік?

Дудар. І мені б дуже кортіло знати той прихований бік...

Ботар (*ведучи далі, наганяючи жах*). Я також знаю прізвища всіх, хто відповідатиме за це, прізвища зрадників. Мене не одуриш. Я розтлумачу вам мету і значення цієї провокації! Я викрию призвідців.

Беранже. Яким це на руку?

Дудар (*до Ботара*). Ви відхилилися, пане Ботар.

Пан Папільйон. Не відхиляйтеся від теми.

Ботар. Відхиляюсь, це я відхиляюсь?

Дезі. Таж перед цим ви казали, що в нас галюцинації, нам привиділось.

Ботар. Перед цим — так. А тепер галюцинація перетворилась на провокацію.

Дудар. Ну, тоді як ви пояснюєте цей перехід?

Ботар. Панове, та це секрет полішинеля! Тільки діти нічого в ньому не тямлять. Тільки лицеміри вдають, що нічого не збагнули.

Чути, як під'їздить і сигналить пожежне авто. Завищали гальма, авто зупинилося під вікном.

Дезі. Пожежники приїхали!

Ботар. Потрібні якісь зміни, так воно не минеться.

Дудар. Аніякого сенсу в цьому, пане Ботар, немає. Носороги існують, ось і все. І це ні про що більше не свідчить.

Дезі (*у вікні, дивлячись униз*). Сюди, панове пожежники.

Знизу долинає метушня, гуркіт, гудіння двигуна.

Голос пожежника. Піднімайте драбину.

Ботар (*до Дудара*). В мене є ключ до подій і неспростовна система пояснень.

Пан Папільйон. Все-таки після обіду слід повернутись у контору.

Видно, як приставляють до вікна пожежну драбину.

Ботар. Тим гірше для справ, пане Папільйон.

Пан Папільйон. Що скаже генеральна дирекція?

Дудар. Це ж надзвичайний випадок.

Ботар (*показуючи на вікно*). Нас не примусять отак і на роботу ходити? Зачекаємо, доки сходи зроблять.

Дудар. Якщо хтось зламає ногу, то для дирекції може бути клопіт.

Пан Папільйон. Справді.

Показується каска пожежника, потім і він сам.

Беранже (*до Дезі, показуючи на вікно*). Після вас, панно Дезі.

Пожежник. Панно, ходіть.

Панна Дезі вилазить на вікно, пожежник бере її на руки, вони зникають.

Дудар. До побачення, панно Дезі. Щасливо.

Дезі (*зникаючи*). Щасливо, панове.

Пан Папільйон (*у вікно*). Панно, зателефонуйте мені завтра вранці. Прийдете до мене додому і віддрукуєте пошту. (*До Беранже*). Пане Беранже, звертаю вашу увагу, тепер не відпустка, ми повернемось до роботи, як тільки буде можливо. (*До решти*). Панове, ви зрозуміли мене?

Дудар. Гаразд, пане Папільйон.

Ботар. Авжеж, нас експлуатують, аж поки кров потече!

Пожежник (*знову показуючись у вікні*). Чия черга?

Пан Папільйон (*звертаючись до трьох*). Ідіть.

Дудар. Після вас, пане Папільйон.

Беранже. Після вас, пане начальнику.

Ботар. Тільки після вас.

Пан Папільйон (*до Беранже*). Принесіть мені пошту панни Дезі. Он там, на столі.

Беранже йде по пошту і приносить її панові Папільйону.

Пожежник. Нумо швидше. Часу нема. У нас ще є інші виклики.

Ботар. Що ви там кажете?

Пан Папільйон з поштою під пахвою видирається на вікно.

Пан Папільйон (*до пожежників*). Обережно, в мене папери. (*Обертаючись до Дудара, Ботара, Беранже*). До побачення, панове.

Дудар. До побачення, пане Папільйон.

Беранже. До побачення, пане Папільйон.

Пан Папільйон (*уже зник, чути його голос*). Обережно, папери! Дударе! Замкніть контору!

Дудар (*кричить*). Не переживайте, пане Папільйон. (*До Ботара*). Після вас, пане Ботар.

Ботар. Панове, я вже йду. А наступним моїм кроком буде встановити зв'язок із компетентними урядовцями. Я викрию ці уявні таємниці. (*Прямує до вікна, щоб вилізти на нього*).

Дудар (*до Ботара*). А я гадав, що вам усе й так ясне!

Ботар (*вилізаючи на вікно*). Ваші кпини мене не обходять. Я лиш хочу дати вам докази й документи, так, докази вашої зради.

Дудар. Це ж безглуздя...

Ботар. Ваша образа...

Дудар (*уриваючи його*). Це ви ображаєте мене...

Ботар (*зникаючи*). Я не ображаю, я доводжу.

Голос Пожежника. Ходіть, ходіть...

Дудар (*до Беранже*). Що ви робите після обіду? Можна б і випити чогось.

Беранже. Перепрошую. Я скористаюсь дозвіллям, щоб про-

відати свого друга Жана. Все-таки я хочу помиритися з ним. Ми посварилися, і мене млоїть від провини.

Голова Пожежника знову показується у вікні.

Пожежник. Ходімо, ходімо...

Беранже (*показуючи на вікно*). Після вас.

Дудар (*до Беранже*). Після вас.

Беранже (*до Дудара*). Е ні, після вас.

Дудар (*до Беранже*). Аж ніяк, після вас.

Беранже (*до Дудара*). Будьте ласкаві, після вас, після вас.

Пожежник. Швидше, швидше.

Дудар (*до Беранже*). Після вас, після вас.

Беранже (*до Дудара*). Після вас, після вас.

Разом видираються на вікно. Пожежник допомагає їм зійти вниз, завіса опускається.

Кінець картини

КАРТИНА ДРУГА

Декорації

Жанова домівка. Розташування декорацій майже таке саме, як у першій картині другої дії. Тобто сцена поділена на дві частини. По праву руку, забираючи, залежно від розмірів, три чверті або чотири п'ятих сцени, Жанова кімната. В глибині під стіною Жанове ліжко, зараз він спить у ньому. Посередині сцени стілець або фотель, в ньому сидітиме Беранже. З правого боку посередині двері до ванної кімнати. Коли Жан ітиме вмиватись, буде чути дзюркіт води з крана, шум душу. Лівою стіною кімнати буде перетинка, що ділить сцену. Посередині двері, що виходять на сходи. Якщо робити декорації менш реалістичними, стилізованими, можна просто поставити двері без перетинки. По лівий бік сцени видно сходи, що ведуть до Жанових дверей, поренча, сходовий майданчик. У глибині на цьому ж майданчику двері до сусідньої квартири. А нижче в глибині верхній край засклених дверей, над якими написано: «Швейцар».

Коли завісу піднято, Жан під ковдрою спиною до публіки спить у ліжку. Чути, як він кашляє. Через якийсь час показується Беранже, він піднімається сходами й стукає у двері. Жан не відповідає. Беранже стукає знову.

Беранже. Жане! (*Знову стукає*). Жане!

Двері в глибині сходового майданчика прочиняються, виходить Сухий Дідок із сивою борідкою.

Сухий Дідок. Що вам треба?

Беранже. Я прийшов до Жана. Пан Жан мій приятель.

Сухий Дідок. А я гадав, що до мене. Бо й мене звати Жаном, але це до нього.

Голос дідової дружини (*з глибини кімнати*). Це до нас?

Сухий Дідок (*обертаючись до дружини, якої не видно*). Ні, до сусіди.

Беранже (*стукаючи*). Жане!

Сухий Дідок. Я не бачив, щоб він виходив. Бачив його вчора ввечері. І, здається, настрій у нього був кепський.

Беранже. Я знаю чому, це моя провина.

Сухий Дідок. Може, він не хоче відчиняти. Спробуйте ще.

Голос дідової дружини. Жане! Годі балакати, Жане.

Беранже (*стукаючи*). Жане!

Сухий Дідок (*до дружини*). Хвилиночку! А! Так-так... (*Зачиняє двері й зникає*).

Жан (*усе лежить спиною до публіки; хрипким голосом*). Що вам треба?

Беранже. Жане мій дорогий, я прийшов навідати вас.

Жан. Хто там?

Беранже. Це я, Беранже. Я не перешкодив?

Жан. А! Це ви? Заходьте.

Беранже (*намагаючись відчинити*). Двері замкнені.

Жан. Хвилиночку! А! Так-так... (*Жан підводиться й сідає, справді в лихому гуморі. Він у зеленій піжамі, волосся скуйовджене*). Хвилиночку. (*Повертає ключ у замкові*). Хвилиночку. (*Іде й знову лягає, як і перед цим, укриваючись ковдрою*). Заходьте.

Беранже (*заходячи*). Добридень. Жане.

Жан (*у ліжку*). Котра там година? Ви не в конторі?

Беранже. Ви ще спите, ви не в конторі? Перепрошую, я, мабуть, перешкодив вам.

Жан (*усе повернений спиною*). Цікаво, що я не впізнаю вашого голосу.

Беранже. Я теж не впізнаю вашого голосу.

Жан (*повернений спиною*). Сідайте.

Беранже. Ви хворі?

Жан відповідає бурчанням.

Знаєте, Жане, я був йолоп, що посварився з вами через ту історію.

Жан. Яку історію?

Беранже. Вчора...

Жан. Коли вчора? Де вчора?

Беранже. Ви вже й забули? Та з носорогом, отим нещасним носорогом.

Жан. Яким носорогом?

Беранже. З тим носорогом, або, якщо хочете, з тими двома нещасними носорогами, яких ми бачили.

Жан. А! Так, пригадую... А хто вам сказав, що ті два носороги нещасні?

Беранже. Це просто говориться так.

Жан. Гаразд. Годі про це.

Беранже. Ви дуже ласкаві.

Жан. Ну й що?

Беранже. Все-таки хочу вам сказати, що я шкодую про свою затяту, вперту, озлоблену поведінку, так... так... коротше, коротше... я був йолоп.

Жан. Щодо вас мене таке й не дивує.

Беранже. Пробачте мені.

Жан. Я почуваю себе не гаразд. (*Кашляє*).

Беранже. Певне, саме тому ви ще й досі в ліжку. (*Змінивши тон*). Знаєте, Жане, ми обидва мали слушність.

Жан. Про що ви?

Беранже. Та... про те саме. Ще раз пробачте мені, що повертаюсь до цього, я багато не говоритиму. Любий мій Жане, хочу вам сказати, що, кожен по-своєму, ми обидва мали слушність. Зараз це доведено. В місті є однорогі носороги так само, як і дворогі.

Жан. А що я вам казав! Ну що ж, тим гірше.

Беранже. Так, тим гірше.

Жан. Або тим краще, це як подивитись.

Беранже *(ведучи далі)*. Звідки взялись одні, звідти й другі, або звідки другі, звідти й перші взялися, по суті, це не має значення. Єдине, що, на мій погляд, має вагу,— це саме існування носорогів, бо...

Жан *(обертаючись і сідаючи на своє розстелене ліжко, обличчям до Беранже)*. Мені недобре, мені так недобре!

Беранже. Я у відчаї! Зрештою, що з вами?

Жан. Я й не знаю до ладу, якась недуга чи болещі.

Беранже. Відчуваєте кволість?

Жан. Де там! Навпаки, все кипить.

Беранже. Я мав на увазі... якусь минущу кволість. Таке з кожним буває.

Жан. Зі мною ніколи.

Беранже. Тоді, може, надмір здоров'я. Коли енергії багато, це іноді теж погано. Це розхитує нервову систему.

Жан. В мене вона чудово зрівноважена. *(Жанів голос стає все хрипкішим)*. Я здоровий і духом, і тілом. Моя спадковість...

Беранже. Авжеж, звичайно. Та, може, ви все-таки застудились? Температури нема?

Жан. Я не знаю. Хоч, певне, трохи морозить і болить голова.

Беранже. Проста собі мігрень. Я піду, якщо хочете.

Жан. Зоставайтеся. Ви не заважаєте мені.

Беранже. А ви ще й захрипли.

Жан. Захрип?

Беранже. Так, трохи захрип. Саме тому я й не впізнав вашого голосу.

Жан. Чого б це я захрип? Мій голос не змінився, це швидше ваш став якимось не таким.

Беранже. Мій?

Жан. А чом би й ні?

Беранже. Може, й так. Я цього не помітив.

Жан. А що ви взагалі помічаєте за собою? *(Приставляючи долоню до лоба)*. Власне, в мене чоло болить. Мабуть, десь ударився! *(Його голос стає ще хрипкішим)*.

Беранже. Коли ви вдарились?

Жан. Не знаю. Не можу пригадати.

Беранже. Мабуть, вам боляче.

Жан. Може, я вдарився, коли спав?

Беранже. Удар розбудив би вас. Мабуть, вам просто приснилося, що ви вдарились.

Жан. Мені ніколи нічого не сниться.

Беранже *(ведучи далі)*. Голова у вас почала боліти, коли ви

спали, ви забули, що вам снилося, або швидше пригадуєте, але несвідомо.

Ж а н. Це я несвідомо? Я володар своїм думкам. І ніколи нікуди не збочую. Я йду прямо, завжди тільки прямо.

Б е р а н ж е. Я це знаю. Але ви не зрозуміли мене.

Ж а н. Говоріть ясніше. Хіба вам важко сказати мені щось погане?

Б е р а н ж е. Часто, коли болить голова, здається, що десь ударився. *(Підійшовши до Жана)*. Якщо ви вдарились, то має бути гуля. *(Розглядаючи Жана)*. Диви, й справді, у вас є гуля.

Ж а н. Гуля? Зовсім маленька.

Ж а н. Де?

Б е р а н ж е (показуючи на Жанове чоло). Ось стирчить якраз над носом.

Ж а н. Нема в мене ніякої гулі. І в родині ніхто її не мав.

Б е р а н ж е. Дзеркало у вас є?

Ж а н. Ет! *(Мацаючи чоло)*. Таки правда. Піду у ванну, подивлюся. *(Схоплюється і йде до ванної кімнати)*.

Беранже супроводить його поглядом.

(З ванної кімнати). Так, у мене гуля. *(Повертається назад, колір його шкіри став якимось зеленкуватим)*. Зрозуміло, я таки вдарився.

Б е р а н ж е. Вам недобре, ви позеленіли.

Ж а н. Ви тішитесь, що кажете мені самі прикрощі. А на себе ви хоч дивилися?

Б е р а н ж е. Перепрошую, я не хотів засмутити вас.

Ж а н *(роздратовано)*. Про таке не говорять.

Б е р а н ж е. І дихаєте якось гучно. Горло у вас не болить?

Жан знову сідає на ліжку.

Горло у вас не болить? Може, це ангіна. Нема чого соромитись, у мене теж кілька разів була ангіна. Дайте я помацаю ваш пульс. *(Підводиться й мацає пульс на Жановій руці)*.

Ж а н *(ще хрипкішим голосом)*. Ну, буде діло!

Б е р а н ж е. Пульс у вас цілком нормальний. Не журіться.

Ж а н. Я зовсім не журюся, з якої б то речі?

Б е р а н ж е. Ваша правда. Полежите кілька днів, і все минеться.

Ж а н. В мене нема часу, щоб лежати. Я мушу заробляти на хліб.

Б е р а н ж е. Ви не такі вже й хворі, якщо хочете їсти, проте кілька днів усе-таки краще полежати. Так розумніше. Лікар до вас приходив?

Ж а н. Мені не потрібен лікар.

Б е р а н ж е. Однак слід запросити його.

Ж а н. Не викликайте лікаря, я не хочу його бачити. Я сам про себе подбаю.

Б е р а н ж е. Даремно ви не вірите в медицину.

Ж а н. Лікарі вигадують якісь неіснуючі хвороби.

Б е р а н ж е. Це почасти з добрих міркувань. Заради втіхи дбати про людину.

Ж а н. Вони вигадують хвороби, вони вигадують хвороби!

Б е р а н ж е. Може, й вигадують. Але й виліковують оті вигадані хвороби.

Ж а н. Я тільки ветеринарам ще можу вірити.

Б е р а н ж е (що був одпустив Жанів зап'ясток, знову бере йог за руку). У вас понадималися жили.

Ж а н. Це ознака сили.

Б е р а н ж е. Ясно, це ознака здоров'я і сили. Хоча... (Знову щ ближче придивляється до Жанового передпліччя).

Жанові це не подобається, і він силоміць висмикує руку.

Ж а н. Що ви розглядаєте мене як чудернацьку звірину?

Б е р а н ж е. Ваша шкіра...

Ж а н. Що ви причепилися до моєї шкіри? Я ж вашу не розглядаю?

Б е р а н ж е. Сказав би... так, сказав би, що вона на очах зміню свій колір. Зеленішає. (*Пробує взяти Жана за руку*). І грубшає.

Ж а н (*знову висмикуючи руку*). Не мацайте мене отак. Що на ва найшло? Ви дратуєте мене.

Б е р а н ж е (*до себе*). Це, мабуть, серйозніше, ніж я думав. (Д Жана). Треба викликати лікаря. (*Йде до телефону*).

Ж а н. Не чіпайте ту машинку. (*Біжить до Беранже й відштовхує його*).

Беранже захитався.

Хай це вас не обходить.

Б е р а н ж е. Гаразд, гаразд. Це ж для вашого добра.

Ж а н (*кашляючи і гучно дихаючи*). Своє добро я знаю краще з вас.

Б е р а н ж е. Вам важко дихати.

Ж а н. Кожен дихає як може! Вам не подобається моє дихання, а мені — ваше. Ви дихаєте дуже мляво, навіть і не чути як, я сказав би, що вам уже три чисниці до смерті.

Б е р а н ж е. Ясна річ, я не такий дужий, як ви.

Ж а н. Я ж не посилаю вас до лікаря, щоб той вас оглянув. Кожен робить, що хоче.

Б е р а н ж е. Не гнівайтесь на мене. Ви ж добре знаєте: я вам друг.

Ж а н. Дружби нема. Я не вірю у вашу дружбу.

Б е р а н ж е. Ви ображаєте мене.

Ж а н. Вам нема чого ображатись.

Б е р а н ж е. Любий мій Жане...

Ж а н. Я не ваш любий Жан.

Б е р а н ж е. Сьогодні ви справжній мізантроп.

Ж а н. Так, я мізантроп, мізантроп, мізантроп, мені втіха бути мізантропом.

Б е р а н ж е. Мабуть, ви ще досі сікаєтесь до мене через наш

дурну вчорашню сварку. Я визнаю свою провину. Я саме й прийшов, щоб вибачитись...

Ж а н. Про яку ви сварку кажете?

Б е р а н ж е. Зараз я вам нагадаю. Знаєте, через носорога!

Ж а н *(не слухаючи Беранже)*. По правді, я не те що не люблю людей, вони мені байдужі або ж гидкі, хай лиш не стають мені на дорозі, я розчавлю їх.

Б е р а н ж е. Ви ж добре знаєте, що я ніколи не стану на заваді...

Ж а н. В мене є мета, і я рвуся до неї.

Б е р а н ж е. Звичайно, ви маєте слушність. Проте я вважаю, що тепер у вас моральна криза.

Вже якийсь час Жан ходить по кімнаті від стіни до стіни, наче тварина в клітці. Беранже спостерігає його, час від часу ледь відходить убік, щоб не зіткнутися. Жанів голос усе хрипшає.

Не хвилюйтеся, не хвилюйтеся.

Ж а н. Мені заважав мій одяг, а зараз уже й піжама починає муляти! *(Розхристує піжамну курточку й знову закутується)*.

Б е р а н ж е. О! Та що з вашою шкірою?

Ж а н. Знову про шкіру? Це моя шкіра, і, певне, я її не мінятиму на вашу.

Б е р а н ж е. Сказав би, що це вже шкура.

Ж а н. А вона міцніша. І негода мені не страшна.

Ж а н. Ви все зеленішаєте.

Ж а н. У вас сьогодні з кольорами негаразд. Увижається щось, ви знову п'яненький.

Б е р а н ж е. Я пив учора, сьогодні ні.

Ж а н. Ну, це наслідок усього вашого пияцтва.

Б е р а н ж е. Я ж пообіцяв вам виправитись, і ви добре знаєте, що я прислухаюсь до порад таких друзів, як ви. І через це зовсім не почуваю себе приниженим, навпаки.

Ж а н. А мені однаково. Бр-р-р...

Б е р а н ж е. Що ви сказали?

Ж а н. Нічого не кажу. Роблю бр-р-р... Це така втіха!

Б е р а н ж е *(зазираючи Жанові у вічі)*. А знаєте, що сталося з Бефом? Він став носорогом.

Ж а н. Що сталося з Бефом?

Б е р а н ж е. Він став носорогом.

Ж а н *(обмахуючись полами курточки)*. Бр-р-р...

Б е р а н ж е. Та годі вже жартувати.

Ж а н. Дайте мені дихати. Я маю на це право. Я в себе вдома.

Б е р а н ж е. Хіба я заперечую?

Ж а н. Воно й добре, що не суперечите. Мені жарко, жарко. Бр-р-р... Хвилиночку. Піду охолоджусь.

Б е р а н ж е *(поки Жан метнувся до ванної кімнати)*. В нього гарячка.

Жан у ванній кімнаті. Чути, як він сапає, як дзюркоче вода з крана.

Ж а н *(убік)*. Бр-р-р...

Б е р а н ж е. Він уже дрижаки хапає. Тим гірше, подзвоню зараз лікареві. *(Знов іде до телефону й хутко повертається, зачувши Жанів голос).*

Ж а н. Так, отже, сміливець Беф став носорогом! Ха! га! га! Він вас одурив, він перебрався. *(Вистромляє голову з ванної кімнати. Він дуже зелений. Гуля над носом уже трохи більша).* Він замаскувався.

Б е р а н ж е *(ходячи по кімнаті, не дивлячись на Жана).* Запевняю вас, що так і насправді було.

Ж а н. Ну хай собі, то його справа.

Б е р а н ж е *(обертаючись до Жана, що заховався у ванній кімнаті).* Мабуть, не хотів він цього. Перетворення відбулось усупереч його волі.

Ж а н *(убік).* Звідки вам знати про таке?

Б е р а н ж е. Принаймні ми всі так уважали.

Ж а н. А якщо він, однак, хотів, га? Якщо в нього був намір?

Б е р а н ж е. Я б украй здивувався. Принаймні по пані Беф і знати не було, що вона здогадується...

Ж а н *(хрипким голосом).* Ха! га! га! Ота гладуха пані Беф! Га! так! так! Дурепа!

Б е р а н ж е. Дурепа чи ні...

Ж а н *(швидко виходить, скидає курточку й жбурляє її на ліжко, Беранже соромливо відвертається. Жанові груди й спина вже зелені, він знову заходить до ванної кімнати. Роблячи це все, водночас проказує).* Беф ніколи не втаємничував дружину в свої плани.

Б е р а н ж е. Ви помиляєтеся, Жане. Навпаки, в них така злагода.

Ж а н. Така злагода, ви певні? Гм, гм. Бр-р-р... *(Йдучи до ванної кімнати, Жан хряпає дверима перед його носом).*

Б е р а н ж е. Велика злагода. Довести можна тим, що...

Ж а н *(за дверима).* У Бефа було своє приватне життя. В глибині серця він залишив для себе потайний куточок.

Б е р а н ж е. Я мовчатиму, мабуть, не треба, щоб ви стільки говорили, здається, вам зле від цього.

Ж а н. Навпаки, я не так переймаюсь.

Б е р а н ж е. Будь ласка, дайте я все-таки викличу лікаря.

Ж а н. Я таке категорично забороняю. Не люблю упертюхів.

Жан виходить у кімнату. Беранже, зляканий, ледь відсахується, бо Жан іще зеленіший, говорити йому дуже важко. Його голос невпізнанний.

Отже, з власної волі чи ні, та якщо він став носорогом, то це, мабуть, краще для нього.

Б е р а н ж е. Любий мій друже, що ви кажете? Як можна думати...

Ж а н. Ви скрізь бачите лише погане. Бо для нього втіха бути носорогом, це для нього втіха! В цьому нема нічого дивного.

Б е р а н ж е. Звичайно, нічого дивного в цьому нема. Хоч я сумніваюсь, що це така вже втіха для нього.

Ж а н. Чому саме?

Б е р а н ж е. Мені важко сказати чому. Це й так зрозуміло.

Ж а н. А я вам кажу, що бути носорогом не гірше, ніж людиною.

Носороги, зрештою, такі ж, як і ми, і мають однакове з нами право на життя!

Беранже. З умовою, що вони не знищать нас. Ви хоч усвідомлюєте неоднаковість розумових здібностей?

Жан (*ходячи по кімнаті, заходячи й виходячи з ванни*). Гадаєте, що наші в чомусь вищі?

Беранже. Все-таки ми маємо мораль, і, на мою думку, її й порівняти не можна з тим, що в тварин.

Жан. Мораль! Ну, поговорімо про мораль,— а з мене вже досить тієї прекрасної моралі! Мораль треба переступити.

Беранже. А чим ви її заступите?

Жан (*усе ходячи*). Природою!

Беранже. Природою?

Жан (*ходячи*). В природи свої закони. А мораль протиприродна.

Беранже. Якщо я правильно зрозумів, ви хочете моральний закон підмінити законом джунглів?

Жан. І я житиму, я житиму за цим законом.

Беранже. Так кажуть, але, по суті, ніхто...

Жан (*уриває його, ходячи туди-сюди*). Треба відновити підвалини нашого життя. Повернутися до первісної цілості.

Беранже. Аж ніяк не згоден із вами.

Жан (*потужно сапаючи*). Я хочу дихати.

Беранже. Але ж поміркуйте, і ви збагнете, що в нас є філософія, певна система неспростовних цінностей, у тварин її нема. Її вивершили століття людської цивілізації.

Жан (*ще у ванній кімнаті*). Зруйнуймо це все, і тоді буде краще.

Беранже. Я не сприймаю вас серйозно. Ви химеруєте, ви просто поет.

Жан. Бр-р-р... (*Він майже реве*).

Беранже. Я й не знав, що ви поет.

Жан (*виходить із ванної кімнати*). Бр-р-р... (*Він знову реве*).

Беранже. Я занадто добре вас знаю, щоб вірити, ніби це ваші щирі думки. Бо — і ви це знаєте так само добре, як я,— людина...

Жан (*уриваючи його*). Людина... не кажіть більше цього слова!

Беранже. Я мав на думці людську природу, гуманізм...

Жан. Гуманізмові вже кінець! А ви старий сентиментальний дурник. (*Заходить до ванної кімнати*).

Беранже. Зрештою, хай там як, але розум...

Жан (*у ванній кімнаті*). Самі штампи! Верзете всякі дурниці.

Беранже. Дурниці!

Жан (*з ванної кімнати, дуже хрипким, нерозбірливим голосом*). Цілковиті.

Беранже. Любий Жане, мені дивно чути таке від вас! Чи у вас голови нема на в'язах? Зрештою, вам подобається бути носорогом?

Жан. А чом ні! Я не маю ваших упереджень!

Беранже. Говоріть виразніше. Я ж не розумію. Ви дуже погано вимовляєте.

Жан (*і далі у ванній кімнаті*). Вуха повідтикайте!

Беранже. Що?

Жан. Вуха повідтикайте. А я кажу: а чом би не бути носорогом? Люблю, коли щось міняється.

Беранже. Такої думки від вас...

Беранже змовкає, бо виходить Жан у страхітливій подобі. Він уже геть зелений. Гуля на лобі майже стала носорожачим рогом.

Ох! Здається, й справді, голови у вас нема!

Жан метнувся до свого ліжка, скидає постіль на підлогу, щось люто бурмоче, чути ще якісь дивні звуки.

Але ж не лютуйте так, заспокойтеся! Я вас не впізнаю.

Жан (*ледь розбірливо*). Жарко... дуже жарко. Роздерти це все, одяг муляє, одяг муляє. (*Скидає піжамні штани*).

Беранже. Що ви коїте? Геть не впізнаю вас. Ви ж завжди такі сором'язливі!

Жан. Болота! Болота!..

Беранже. Подивіться на мене. Ви, здається, вже й не бачите мене! Ви, здається, й не чуєте мене!

Жан. Чую вас дуже добре! І бачу вас дуже добре! (*З опущеною головою кидається на Беранже*).

Той ухиляється.

Беранже. Обережніше!

Жан (*гучно сапаючи*). Перепрошую. (*Потім мерщій забігає у ванну кімнату*).

Беранже (*хоче ніби втекти в двері ліворуч, потім розвертається, йде услід Жанові до ванної кімнати*). Але ж я не можу його так залишити, це ж друг. (*З ванної кімнати*). Я викличу лікаря! Повірте мені, це конче, конче потрібно.

Жан (*у ванній кімнаті*). Ні.

Беранже (*у ванній кімнаті*). Так. Заспокойтеся, Жане! Це смішно. Ой! Ваш ріг росте на очах! Ви стали носорогом!

Жан (*у ванній кімнаті*). Я затопчу тебе, я затопчу тебе!

У ванній кімнаті гармидер, ревіння, гуркіт меблів, падає й розбивається дзеркало, потім вискакує геть переляканий Беранже, із зусиллям таки зачиняє двері за собою, хоча помітно, як на них налягають ізсередини.

Беранже (*тримаючи двері*). Він став носорогом, він став носорогом!

Беранже вдалося закрити двері. Піджак у нього подертий рогом. Саме, як він закрив двері, носорожачий ріг проламує їх. Двері ще хитаються під безперервними поштовхами тварини, у ванній й далі щось гуркоче, чути ревіння впереміш із ледь розбірливими словами, як-от: я скаженію, паскуда і т. ін., а Беранже метнувся до дверей з правого боку.

Такого від нього ніколи не сподівався! (*Відчиняє двері на сходи і кулаком починає грюкати у двері до сусіди*). У вашому будинку носоріг! Викличте поліцію!

Сухий Дідок (*показавши голову*). Що вам треба?

Беранже. Викличте поліцію! У вашому будинку носоріг!..

Голос дружини Сухого Дідка. Жане, що там у нього? Чому такий крик?

Сухий Дідок (до дружини). Я не знаю, що він там каже. Ніби носорога побачив.

Беранже. Так, у будинку. Викличте поліцію!

Сухий Дідок. І тому треба отак докучати людям? Ну й манери! (*Зачиняє двері перед його носом*).

Беранже (*збігаючи сходами*). Швейцаре, швейцаре, у вас носоріг у будинку, викличте поліцію! Швейцаре!

Видно, як відхиляється верхній край дверей до комірчини швейцара, і звідти показується голова носорога.

Ще один! (*Беранже чимдуж дереться сходами вгору. Хоче зайти до Жанової кімнати, вагається, потім знову підходить до дверей Сухого Дідка*).

В цю мить двері Сухого Дідка розчахнулись, і показались дві невеликі носорожачі голови.

Боже мій! Господи! (*Беранже заходить до Жанової кімнати, двері до ванної ще двигтять. Беранже підходить до вікна, позначеного спереду сцени просто рамою і зверненого до глядачів. Він знесилений, майже непритомний, бурмоче*). Боженьку мій, боженьку мій! (*Робить велике зусилля, переступає через вікно, вже майже на тому боці, тобто виходить ніби в залу, і рвучко сахається назад, бо в ту саму мить з оркестрової ями показалась і шалено мчить вервечка носорожачих рогів. Беранже поквапно перелазить усередину і з хвилину дивиться у вікно*). На вулиці їх тепер уже ціле стадо! Носорожаче військо, біжить собі вулицею вниз!.. (*Роззирається навсебіч*). Як вибратись, як мені вибратись?.. Якби ж вони бігли тільки по вулиці! Вони виходять на тротуари, господи, як вибратись?! (*Знетямившись, він біжить до кожних дверей, знов до вікна,— а двері до ванної кімнати все двигтять, чути, як Жан реве й викрикує нерозбірливі лайки. Якийсь час гра триває: щоразу, коли в своїх безладних спробах утекти Беранже підбігає до дверей діда або вибігає на сходи, його вітають ревінням носорожачі голови, і він відступає. Востаннє підходить до вікна, роздивляється*). Цілісіньке стадо носорогів! А ще казали, що ця тварина живе одинцем! Це брехня, таку думку слід переглянути! Вони поламали всі лави на вулиці. (*Заламує руки*). Що робити? (*Знову підбігає до різних виходів, але носороги не дають йому вийти. Коли він знову перед дверима до ванної, вони вже ледь тримаються. Беранже підбігає до задньої стіни, вона обвалюється, в глибині видно вулицю, Беранже втікає і кричить*). Носороги! Носороги!

Гуркіт, двері ванної кімнати вивалюються.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорації

Все майже те саме, що й у попередній картині. Це кімната Беранже, яка надзвичайно нагадує Жанову. Лише кілька деталей, одна чи дві відмінних меблини показують, що це інша кімната. Ліворуч сходи, сходовий майданчик. Ззаду на ньому двері. Комірчини швейцара нема. В глибині диван. Беранже лежить на дивані, спиною до публіки. Фотель, столик із телефоном. Може, й ще один стіл, стілець. У глибині відчинене вікно. Спереду сцени теж вікно, зазначене рамою. Беранже лежить одягнений. Голова в нього перев'язана. Мабуть, йому сниться щось лихе, бо він крутиться.

Беранже. Ні. (Пауза). Роги, стережися рогів!

Пауза. Чути, як під вікном у глибині проходить досить велика череда носорогів.

Ні! *(Падає з ліжка, відбиваючись від того, що йому наснилося, й прокидається. Злякано прикладає руку до лоба, потім іде до дзеркала, трохи піднімає пов'язку, а шум уже дальшає. Полегшено зітхає, помітивши, що нема гулі. Вагається, йде до дивана, лягає, потім одразу підводиться. Підходить до столу, бере пляшку коньяку й чарку, робить рух, ніби хоче налити. Після хвилевих вагань таки знову ставить пляшку й чарку на стіл).* Воля, головне — це воля. *(Хоче знову йти до дивана, але знову чути, як під вікном у глибині бігають носороги. Беранже хапається рукою за серце).* Ох! *(Іде до вікна в глибині, з хвилину дивиться, потім нервово зачиняє вікно. Шум стихає, він підходить до столика, завагався на мить, потім із жестом, який має означати: «тим гірше», наливає повну чарку коньяку й випиває одним духом. Ставить пляшку й чарку на місце. Закашлявся. Власний кашель, здається, занепокоїв його, він знову кашляє й прислухається до кашлю. Знов якусь мить дивиться в дзеркало; кашляючи, відчиняє вікно, сапання звірини стає гучнішим, а він знову кашляє).* Ні. Несхоже! *(Заспокоюється, зачиняє вікно, обмацує лоба крізь пов'язку, йде до дивана й, здається, засинає).*

Видно, як сходами піднімається Дудар, виходить на сходовий майданчик і стукає в двері до Беранже.

Беранже *(підстрибуючи).* Хто там?

Дудар. Я прийшов вас провідати, Беранже, я прийшов вас провідати.

Беранже. Хто це?

Дудар. Це я, це я.

Беранже. Хто це я?

Дудар. Я, Дудар.

Беранже. А, це ви, заходьте.

Дудар. Я вам не заважатиму? *(Намагається відчинити).* Двері замкнені.

Беранже. Хвилиночку! А! Так, так. *(Іде й відчиняє).*

Дудар заходить.

Дудар. Добридень, Беранже.

Беранже. Добридень, Дударе, котра там година?

Дудар. Так, значить, увесь час удома, замкнулися, та й годі. Любий мій, вам уже краще?

Беранже. Перепрошую, але я не впізнав вашого голосу. (*Йде і відчиняє вікно*). Так, так, сподіваюсь, уже трохи краще.

Дудар. Мій голос не змінився. А я ваш голос зразу впізнав.

Беранже. Перепрошую, мені здалося... але справді, ваш голос таки той самий. А мій голос теж не змінився, ге?

Дудар. Чого б це він мав мінятися?

Беранже. А він не став трохи... трохи хрипким?

Дудар. Ні, я зовсім цього не відчуваю.

Беранже. Ну й добре. Ви переконали мене.

Дудар. Та що з вами?

Беранже. Я не знаю, цього ніколи не знаєш. А що голос може змінитися — таке, на жаль, буває!

Дудар. Ви теж застудилися?

Беранже. Сподіваюсь, усе-таки ні. Та сідайте, Дударе, розташовуйтесь, он фотель.

Дудар (*сідаючи у фотель*). А вам і досі погано? І голова ввесь час болить? (*Показує на пов'язку Беранже*).

Беранже. Так, весь час болить голова. Але в мене немає гулі, я ніде не вдарився!.. Так? (Піднімає пов'язку, показує свого лоба Дудареві).

Дудар. Ні, гулі у вас немає. Я не бачу її.

Беранже. Сподіваюсь, що її й не буде ніколи. Ніколи.

Дудар. Якщо ви ніде не вдарились, то звідки вона візьметься?

Беранже. Якщо справді не хочеш ударитись, то й не вдаришся!

Дудар. Ясна річ. Просто треба бути уважним. Усе-таки що з вами? Ви знервовані, збуджені. Це, мабуть, від вашої мігрені. Не рухайтесь, і вам буде легше.

Беранже. Мігрені? Не кажіть мені про мігрень! Не згадуйте про неї.

Дудар. Воно зрозуміло, що після таких переживань у вас з'явилася мігрень.

Беранже. Я ледве оклигав!

Дудар. Тоді нема чого й дивуватись, що у вас голова болить.

Беранже (*підбігаючи до дзеркала, піднімаючи пов'язку*). Ні, нічого. Воно, знаєте, саме отак може й починатись.

Дудар. Що може починатись?

Беранже. ...Я боюся переродитись.

Дудар. Та заспокойтеся, сядьте. Якщо бігатимете по кімнаті з кутка в куток, це ще більше розхвилює.

Беранже. Так, ваша правда, треба заспокоїтись. (*Сідає*). Знаєте, я не можу отямитись.

Дудар. Це через Жана, я знаю.

Беранже. Так. І через Жана, звичайно, і через інших теж.

Дудар. Я розумію, ви були вражені вкрай.

Беранже. Самі подумайте, а ви б не були?

Дудар. Зрештою, хай там як, але не слід так перейматися, це зовсім не причина, щоб...

Беранже. Хотів би вас там побачити. Він був моїм найкращим другом. І оце переродження на моїх очах, його лють!

Дудар. Погоджуюся, зрозуміло, що ви були в розпачі. Не думайте про це.

Беранже. Як я можу не думати? Такий людяний хлопець, великий оборонець гуманізму! Хто б повірив! Він, саме він! Ми познайомились... ми завжди були знайомі. В мене ніколи б і думки не виникло, що він отак переродиться. Я за нього був певен більш ніж за себе!.. І щоб це в мене на очах!

Дудар. Мабуть, він же ненавмисне робив!

Беранже. Справді, дуже скидалося на таке. Якби ви бачили його стан... його вигляд...

Дудар. Це тому, що ви припадком зайшли до нього. Якби був хтось інший, усе б відбулося так само.

Беранже. Переді мною, зваживши на колишню нашу близькість, він міг би стриматись.

Дудар. Ви себе маєте центром усесвіту, гадаєте, що всі події зачіпають особисто й вас. Ви ж не всесвітня мішень!

Беранже. Може, воно й так. Я спробую викласти свої міркування. Хоч уже й саме явище тривожить. А мене воно, правду кажучи, приголомшило. Як пояснити його?

Дудар. Поки я ще не знайшов задовільного пояснення. Я констатую факти, реєструю їх. Це існує, отже, мусить якось і пояснюватись. Кат його зна, що це — вигадка природи, якась чудасія, химера чи гра?

Беранже. Жан був надто гордий. А в мене нема амбіцій. Мене задовольняє мій теперішній стан.

Дудар. Може, він полюбляв чисте повітря, природу, простір... Може, в нього була потреба розслабитись. Я це кажу не на те, щоб виправдати його...

Беранже. Я вас розумію або принаймні намагаюсь зрозуміти. Та навіть якщо мене звинуватять у відсутності спортивного духу і в тому, що я дрібний буржуа, зашкарублий у своєму тісному світові, я поглядів не зміню.

Дудар. Авжеж, ми залишимося собою. Тоді чому ви непокоїтесь через кілька випадків носорогіту? Це, мабуть, теж хвороба.

Беранже. Саме так, і я боюсь ухопити заразу.

Дудар. Ох! Та не думайте про це. Ви й справді всьому надаєте забагато значення. Те, що сталось із Жаном, аж ніяк не симптом, ні про що не свідчить, ви й самі казали, що Жан гордовитий. Даруйте за лихі слова про вашого друга, та, на мій погляд, це був шаленець, якийсь дикун, дивак,— навіть нема за що вважати його оригіналом. Оце й було вирішальним.

Беранже. Тоді все прояснюється. Бачите, ви не могли пояснити явище. А от зараз таки дали мені цілком імовірне пояснення. Так, щоб отак перетворитись, напевне треба бути в критичному стані, в якомусь шаленстві... Хоч у нього були аргументи, здається, він обміркував питання, обгрунтував своє рішення... Але Беф, невже й Беф теж був шаленцем?.. А решта, всі інші?..

Дудар. Залишається гіпотеза про пошесть. Щось ніби грип. А ми вже бачили пошесті.

Беранже. Жодна з них не скидалась на нинішню. А що, як її занесли з колоній?

Дудар. Хай там як, але хибно вважати, що Беф і решта зробили те, що зробили, або стали тим, ким стали, аби лиш дошкулити вам. Хіба вони вже настільки лихі?

Беранже. Справді, те, що ви кажете, розумне, ваші слова переконують... або, може, навпаки, все це куди серйозніше.

Чути, як під вікном у глибині бігають носороги.

Ось, чуєте? (*Підбігає до вікна*).

Дудар. Та дайте їм спокій!

Беранже зачиняє вікно.

Чим вони вам заважають? Вони й справді переслідують вас. Це погано. Ви нервово виснажуєтеся. Зрозуміло, у вас був шок! Але не шукайте ще на свою голову. Зараз намагайтеся просто одужати.

Беранже. Хотілося б знати, чи я добре імунізований.

Дудар. Хай там як, це не смертельно. Є здорові хвороби. Переконаний: коли хочеш, від них одужуєш. Це в них перейде, побачите.

Беранже. Але, певне, сліди залишаться! Таке порушення органічної рівноваги не може минути, не залишивши...

Дудар. Не переймайтеся, це минуще.

Беранже. А ви переконані?

Дудар. Авжеж, я в це вірю, гадаю, що так і буде.

Беранже. Але якщо справді не хочеш, так, якщо справді не хочеш ухопити цю хворобу, цю нервову хворобу, то її не схопиш, її не схопиш!.. Хочете коньяку? (*Йде до столу, на якому стоїть пляшка*).

Дудар. Не турбуйтеся, дякую, я не хочу. Якщо вам хочеться, не зважайте на мене, пийте, не соромтеся, але знайте, голова потім дужче болітиме.

Беранже. Алкоголь — чудовий засіб проти пошестей. Він імунізує. Наприклад, убиває мікробів грипу.

Дудар. Але, мабуть, не вбиває всіх мікробів усіх хвороб. А про носорогів цього й знати не можна.

Беранже. Жан ніколи не пив спиртного. Нахвалявся цим. Може, якраз через це... може, це й пояснює те, що сталося. (*Протягує повну чарку Дударові*). Ви й справді не хочете?

Дудар. Ні, ні, до сніданку ніколи. Дякую.

Беранже спорожняє чарку, але й далі тримає її в руці, як і пляшку; кашляє.

Дудар. Бачте, бачте, воно вам не йде. Ви й закашлялись через те.

Беранже (*занепокоєний*). Так, тому я й закашлявся. А як я кашляв?

Дудар. Як усі люди, коли п'ють заміцне.

Беранже (*ставлячи пляшку й чарку на стіл*). Кашель не був якимось дивним? Це був таки справжній, людський кашель?

Дудар. Чого ви допитуєтесь? Це був людський кашель. Яким він іще міг бути?

Беранже. Я не знаю... Може, кашлем тварини... Носоріг отак кашляє?

Дудар. Ну й кумедний ви, Беранже! Створюєте собі проблеми, питаєте всякі дурниці. Нагадаю вам те, що ви й самі казали: найкращий засіб боротьби — виявляти волю.

Беранже. Авжеж.

Дудар. Гаразд, доведіть, що у вас вона є.

Беранже. Запевняю, я ма...

Дудар. Доведіть це собі, тримайтеся, не пийте вже коньяку... ваша впевненість зросте.

Беранже. Ви не хочете мене зрозуміти. Кажу ще раз, я п'ю лиш тому, що це вберігає від гіршого, я вже обчислив. Коли пошесть мине, я не питиму. Я ще до цього вирішив не пити. Але потім відклав до часу!

Дудар. Ви виправдовуєтесь.

Беранже. Ви так гадаєте?.. У всякому разі з тим, що відбувається, це не має нічого спільного.

Дудар. А це хіба можна знати?

Беранже (*переляканий*). Ви справді такої думки? Вважаєте, що це готує грунт? Я не алкоголік. (*Йде до дзеркала, оглядає себе*). Чи, може, раптом... (*Береться рукою за обличчя, мацає чоло під пов'язкою*). Нічого не змінилося, все лихе обминає мене,— ось доказ, що це на добре... або принаймні немає шкоди.

Дудар. Беранже, я ж пожартував. Брав вас на кпини. Скрізь вам недобре, глядіть, бо станете неврастеніком. Коли вже зовсім оклигаєте від шоку, від депресії, вийдете надвір, на свіже повітря, то, певне, вам стане краще, і думки невеселі втечуть.

Беранже. Виходити? Звичайно, треба. Я думав про це. Отже, я маю здибатись із ними...

Дудар. Ну й що? Глядіть лишень, щоб у них на дорозі не стати. Зрештою, їх не так уже й багато.

Беранже. А я бачу тільки їх. Ну скажіть, що в мене патологія.

Дудар. Вони не зачеплять вас. Якщо їх не чіпати, вони не звертають на вас уваги. По суті, вони не злі. В них навіть є певна природна невинність, якась лагідність. А проте я й сам, щоб навідати вас, пройшов пішки всю вулицю. І, бачите, цілий і здоровий і не мав ніякого клопоту.

Беранже. А я вже тільки побачу їх, мене аж тіпає. Це з нервами негаразд. Я не лютую, ні, лютувати не треба, лють далеко може завести, я вберігаюсь від цього, але щось мені робиться тут (*показує на серце*), стискається серце.

Дудар. До певної міри така хвороблива реакція ще й нормальна. Хоч уже й завелика. Вам бракує гумору, ось ваша вада, вам бракує гумору. Ставтесь до всього легше, не переймайтеся.

Беранже. Я почуваю солідарність з усім, що відбувається. Я беру участь, я не можу зоставатися байдужим.

Дудар. Не судіть, то й не судимі будете. Та й потім, якщо перейматись усім, що відбувається, життя було б неможливе.

Беранже. Якби це відбувалось десь інде, в іншій країні, а ми про це дізналися б із газет, то можна було б усе спокійно обговорювати, всебічно вивчати питання, робити об'єктивні висновки. Влаштували б академічні дебати, понаїздило б науковців, письменників, законників, учених жінок, художників. А ще й просто людей, це було б цікавим, привабливим, повчальним. Та коли ви самі серед подій, коли зненацька зіткнулися з брутальною реальністю фактів, то не можна не відчувати себе захопленим безпосередньо, ви надто приголомшені, щоб зберігати свою витримку. І я приголомшений, я приголомшений!!! Я не можу отямитись.

Дудар. Я теж приголомшений. Або, швидше, був. Та вже зникаю.

Беранже. Ваша нервова система зрівноважена краще, ніж моя. Вітаю вас. Але вам не здається, що це нещастя...

Дудар (*уриваючи його*). Я й не кажу, що це добро. І не думайте, що я таємний прихильник носорогів...

Знову носорожаче тупотіння, цього разу під рамою вікна на авансцені.

Беранже (*підскакуючи*). Ось вони знову! Ось вони знову! Ох! Ні, нічого не вдієш, я не можу звикнути. Може, я помиляюсь. Ніби й не хочу, а вони мене так тривожать, що й спати не можу. Пропав сон. Я сплю вдень, коли вже геть виснажусь.

Дудар. Пийте снодійне.

Беранже. Це не вихід. Коли я сплю, мені гірше. Самі кошмари, тільки вони й сняться.

Дудар. Ось що значить усе брати до серця. Признайтесь, що любите себе мучити.

Беранже. Присягаюсь, я не мазохіст.

Дудар. Тоді змиріться з тим, що є, й не переймайтеся. Якщо воно так, то інакше й бути не може.

Беранже. Це ж фаталізм.

Дудар. Це мудрість. Якщо таке сталося, безперечно були якісь причини. І це треба розуміти.

Беранже (*підводячись*). Хай так, але я не хочу з цим миритися.

Дудар. А що ви зробите? Чого сподіваєтесь?

Беранже. Поки що не знаю. Я подумаю. Надішлю листи до газет, понаписую маніфести, піду на прийом до мера або, якщо часу не має, до його заступника.

Дудар. Нехай влада сама вживе заходів! Зрештою, я й не знаю, чи маєте ви моральне право втручатись у події. До того ж я й далі думаю, що це несерйозне. Безглуздо, на мій погляд, шаленіти, через те що кільком особам заманулося поміняти шкуру. Їм було погано у власній. Вони ж вільні, це їх лиш обходить.

Беранже. Треба перерубати сам корінь зла.

Дудар. Зло, зло! Пусті слова! Хіба можна знати, де зло, а де добро? Звичайно, вподобання в нас різні. Ви передусім за себе боїтесь. Істина саме в цьому, але ви ніколи не станете носорогом, так, справді, у вас нема покликання!

Беранже. Отакої! Отакої! Якщо влада й наші городяни мислять так, як і ви, то вони не зважаться на дії.

Дудар. Проте ж не просити допомоги за кордоном. Це справа внутрішня, стосується тільки нашої країни.

Беранже. Я вірю в міжнародну солідарність...

Дудар. Теж мені Дон Кіхот! Я кажу це без усякого зла, зовсім не ображаю! Самі знаєте, це ж для вашого добра, вам неодмінно треба заспокоїтись.

Беранже. Я й не заперечую, пробачте мені. Я вкрай стривожений. Я виправлюсь. Пробачте й за те, що затримую вас, змушую слухати свої нісенітниці. Ви ж, мабуть, на роботі. Ви отримали мою заяву про відпустку у зв'язку з хворобою?

Дудар. Не переживайте. Все залагоджено. Та й контора досі не працює.

Беранже. Ще не полагодили сходів? Ну й недбальство! Саме через це повсюди так зле.

Дудар. Їх лагодять. Це не так скоро робиться. Важко знайти робітників. Вони приходять, стають до роботи, працюють день чи два, а потім ідуть собі — й сліду нема. Доводиться брати інших.

Беранже. А ще нарікають на безробіття! Сподіваюсь, їх принаймні з бетону зроблять.

Дудар. Ні, таки з дерева, але з нового дерева.

Беранже. Ет! Адміністративна інертність. Марнують гроші, а коли йдеться про потрібну витрату, то вдають, що в них фонди малі. Пан Папільйон буде невдоволений. Він дуже наполягав, щоб сходи були бетонові. Що він каже на це?

Дудар. В нас уже нема начальника. Пан Папільйон пішов у відставку.

Беранже. Бути не може!

Дудар. Таж кажу вам.

Беранже. Я вражений... Це через ті сходи?

Дудар. Не думаю. Хай там як, але це не причина, щоб іти у відставку.

Беранже. Так у чому ж річ? Що на нього найшло?

Дудар. Хоче перебратись у село.

Беранже. На пенсію пішов? Та він же молодий, ще міг бути директором.

Дудар. Він відмовився. Вважає, що йому слід відпочити.

Беранже. Генеральна дирекція таки шкодуватиме за ним, треба ставити когось іншого. Тим ліпше для вас із вашими дипломами, у вас буде шанс.

Дудар. Щоб нічого від вас не ховати... це досить смішно, він став носорогом.

Віддалений носорожачий тупіт і ревіння.

Беранже. Носорогом! Пан Папільйон став носорогом! А! Отакої! Отакої! А мені зовсім не смішно! Чом ви зразу цього не сказали?

Дудар. Ви й самі знаєте, настрій у вас був не той... Я не хотів вам казати... не хотів казати, бо, знаючи вас, розумів, що вам смішно не стане, що це вас уразить. Ви ж такі вразливі!

Беранже (*здіймаючи руки до неба*). Ох! Це... Ох! Це... пан Папільйон! Як його шанували всі.

Дудар. Проте це доводить щирість його перетворення.

Беранже. Він не міг зробити це зумисне, я переконаний, переродження відбулось поза його волею.

Дудар. Звідки вам знати? Важко збагнути потаємні причини людських рішень.

Беранже. Так, надаремне шукати. В нього були приховані комплекси. Йому треба було піти до психоаналітика.

Дудар. Навіть якби було якесь збочення, воно б виявилось. Кожен досягає сублімації як може.

Беранже. Я певен, його просто втягнули.

Дудар. Таке може з кожним трапитись.

Беранже (*переляканий*). З кожним? Ох! Ні, не з вами, еге ж, не з вами? І не зі мною?

Дудар. Сподіваюсь.

Беранже. Бо коли не хочеш... хіба не так... хіба не так... скажіть? Хіба не так... хіба не так?

Дудар. Авжеж, авжеж...

Беранже (*трохи заспокоївшись*). Все ж я думаю, що пан Папільйон мусив мати більшу відпорну силу. Я гадав, що в нього сильніший характер!.. А до того ж не бачу, який у нього в цьому інтерес,— інтерес матеріальний або моральний...

Дудар. Його вчинок некорисливий. Це ж очевидно.

Беранже. Звичайно. Ця обставина пом'якшує... чи обтяжує? Гадаю, обтяжує, бо якщо він зробив це заради втіхи... Бачите, я переконаний, що Ботар гостро засудив би його поведінку,— і якої він думки, що він каже про свого начальника?

Дудар. Бідолашний Ботар, він обурювавсь, утратив будь-яку міру. Я нечасто бачив, щоб так дратувалися.

Беранже. Гаразд, цього разу я йому нічого не закидаю. Ох! Ботар — це все-таки неабихто. Є голова на плечах. А я так недобре про нього думав!

Дудар. І він про вас теж.

Беранже. Це доводить мою об'єктивність у теперішній ситуації. Та й ви теж ставились до нього неприхильно.

Дудар. Неприхильно... це не те слово. Мушу сказати, що я часто не погоджувавсь із ним. Мені не подобались його скептицизм, його невіра й підозри. Звичайно, що й цього разу я його аж ніяк не схвалив.

Беранже. Але тепер з інших причин.

Дудар. Ні. Це не зовсім так. Все-таки мої міркування й судження мають більше відтінків, аніж вам здається. Бо насправді Ботар

ніколи й не мав об'єктивних і точних аргументів. Повторюю, я аж ніяк не прихильник носорогів, ні, навіть не думайте про це. Просто Ботарові заперечення були, як завжди, хоч і палкі, але занадто простуваті. Його погляди визначає лиш ненависть до зверхників. Отже, тут був комплекс упослідженості, озлобленість. Та й потім, він говорить штампами, а загальники не впливають на мене.

Беранже. Гаразд. Та цього разу — ви тільки не ображайтесь — я цілком згоден із Ботаром. Це чесна людина. Ось і все.

Дудар. Я й не заперечую, але яке це має значення?

Беранже. Так, він чесна людина! А чесну людину нечасто зустрінеш — і не десь у небесах, а таку, що всіма чотирма стоїть на землі, перепрошую, я хотів сказати двома ногами. Я щасливий, що ми з ним однодумці. Коли побачу, привітаю його. Я засуджую пана Папільйона. Його обов'язком було не піддаватися.

Дудар. Які ж ви нетерпимі! Може, пан Папільйон, стільки років живучи сиднем, відчув потребу розслабитись.

Беранже (*іронічно*). А ви занадто терпимі, широка душа!

Дудар. Любий мій Беранже, завжди треба намагатися зрозуміти. Й коли хочеш збагнути явище і його наслідки, то чесність думки спонукає докопатись аж до причин. І цього треба прагнути, бо ми ж мислячі істоти. Повторюю вам, мені це не вдалося, я не знаю, чи вдаватиметься й надалі. В будь-якому разі спочатку треба ставитись прихильно або принаймні нейтрально, виявити нескутість розуму, властиву науковому мисленню. Бо все логічне. Зрозуміти — значить виправдати.

Беранже. Ви скоро станете прихильником носорогів.

Дудар. Ні, аж ніяк. До такого я не дійду. Я лишень намагаюся на все дивитися холодно й прямо. Я хочу бути реалістом. І додам, що в природному справжнього зла немає. Лихо тим, хто скрізь бачить нечестя. Це властиве інквізиторам.

Беранже. Гадаєте, це природне?

Дудар. А що вже природніше за носорога?

Беранже. Так, але людина, що стає носорогом,— незаперечна ненормальність.

Дудар. Ох! Незаперечна!.. Звідки вам знати...

Беранже. Так, незаперечна ненормальність, абсолютна ненормальність.

Дудар. Як на мене, щось ви дуже самовпевнені. Хіба можна знати, де кінець нормальності й початок ненормальності? Ви можете визначити, що нормальне, а що ненормальне? Ні лікар, ні філософи не можуть розв'язати цієї проблеми. Ви мусили б знати про це.

Беранже. Може, філософи й не можуть. Але практично це легко. Вам доводять, що рух не існує... і ходять, ходять, ходять... (*починає ходити по кімнаті*) ходять або кажуть собі, як Галілей: «А вона таки крутиться...»

Дудар. У вас усе змішалося в голові! Таж не плутайте. Якщо вже про Галілея, то там навпаки, теоретична й наукова думка була правою супроти тверезого глузду та догматизму.

Беранже (*знетямившись*). Самі лиш вигадки! Тверезий глузд,

догматизм, слова, слова! Я, може, й змішав усе в голові, а ви взагалі безголові. Ви вже не знаєте, що нормальне, що ні! Ви мене доконали із своїм Галілеєм... Чхав я на нього!

Дудар. Ви самі навели його слова й порушили питання, вважаючи, що останнє слово завжди за практикою. Воно, може, й так, але коли їй передує теорія, історія мислення й науки це добре доводить.

Беранже (все лютіший). Та нічого вона не доводить. Самі балачки, це безумство!

Дудар. Знов-таки, звідки вам знати, що таке безумство...

Беранже. Безумство — це безумство, і все! Безумство, та й годі! Всі знають, що таке безумство. А носороги — це практика чи теорія?

Дудар. І те, й те.

Беранже. Як і те, й те?

Дудар. І те, й те, або одне й друге. Це ще обмислити треба!

Беранже. Якщо так, я... відмовляюсь мислити!

Дудар. Ви не володієте собою. Думки у нас справді різні, але обговорюймо їх мирно. Треба обговорювати.

Беранже (*нестямно*). Гадаєте, що я не володію собою? Ще скажіть, що я Жан. Ох! Ні, ні, я не хочу, щоб зі мною сталося, як із Жаном. Ох! Ні, я не хочу стати як він. (*Заспокоюється*). Я не підкутий у філософії. Я не вчився, а у вас є дипломи. Ось чому вам легше говорити, а я не знаю, що й відповісти, я вахлай.

Ще гучніший носорожачий тупіт, що лунає спершу під вікном ззаду, а потім під вікном спереду.

Але я відчуваю, що ви помиляєтесь... Я це відчуваю інстинктивно, та швидше ні, це в носорога інстинкт, а я відчуваю інтуїтивно, ось потрібне слово, так, інтуїтивно.

Дудар. А що ви розумієте під інтуїтивним?

Беранже. Інтуїтивно — це значить отак, і все! І я отак відчуваю, що ваша надмірна терпимість, ваше шляхетне потурання, повірте мені, насправді лише слабкість... і засліплення...

Дудар. Воно таке тільки для вашого простацтва.

Беранже. Добре вам завжди кпити з мене. Але слухайте, я спробую знайти Логіка...

Дудар. Якого логіка?

Беранже. Логіка, філософа, Логіка, який... ви краще за мене знаєте, що таке Логік. Мого знайомого Логіка, він з'ясував мені...

Дудар. Що він вам з'ясував?

Беранже. З'ясував, що азіатські носороги — це африканські, а африканські — це азіатські.

Дудар. Щось я не втну.

Беранже. Ні... ні... Він нам довів протилежне, тобто африканські носороги — це азіатські, а азіатські... ну, я розумію. Це не те, що я хотів сказати. Зрештою, ви це з'ясуєте з ним. Він подібний до вас: людяний, витончений інтелектуал, ерудит.

Усе гучніший носорожачий тупіт. Слова обох акторів перекриваються носорожачим гармидером, що долинає з-під вікон; якусь мить видно, як ворушаться губи Дудара й Беранже, та не можна нічого почути.

Знову вони! А! Кінця цьому не буде! *(Підбігає до вікна в глибині).* Досить! Досить! Падлюки!

Носороги пішли далі. Беранже погрожує їм навздогін кулаком.

Дудар *(сидить).* Дуже хотів би познайомитись із вашим Логіком. Якщо він погодиться з'ясувати мені такі делікатні речі, делікатні й темні... Повірте, я більшого й не хочу.

Беранже *(біжачи до переднього вікна).* Так, я приведу його. Він поговорить із вами. Ви побачите, це непересічна людина. *(Вслід носорогам, у вікно).* Падлюки! *(Знову погрожує кулаком).*

Дудар. Хай собі бігають. І будьте чемніші. Так з тваринами не поводяться.

Беранже (ще у вікні). Оно знову!

В оркестровій ямі під вікном показується брилик, простромлений носорожачим рогом, і швидко пролітає з лівого боку в правий.

Брилик, почеплений на розі! Ох! Це брилик Логіка! Брилик Логіка! Хай йому біс, Логік став носорогом!

Дудар. Це зовсім не причина, щоб бути брутальним!

Беранже. Кому вірити, господи, кому вірити?! Навіть Логік став носорогом!

Дудар *(ідучи до вікна).* Де він?

Беранже *(показуючи пальцем).* Он той, бачите?

Дудар. Це єдиний носоріг із бриликом. Ну й залишайтесь із своїми химерами. Це таки ваш Логік!..

Беранже. Логік... став носорогом!

Дудар. Він усе-таки зберіг ознаку колишньої індивідуальності!

Беранже *(знову погрожує кулаком услід зниклому носорогові з бриликом).* Я з вами не піду! Я з вами не піду!

Дудар. Якщо це справжній мислитель, як ви казали, то він мусив не піддаватися. Перш ніж вибрати, він мав добре зважити всі «за» і «проти».

Беранже *(й далі кричить у вікно вслід колишньому Логікові та іншим носорогам, що вже десь далеко).* Я з вами не піду!

Дудар *(умощуючись у фотелі).* Так, є над чим замислитись!

Беранже зачиняє переднє вікно, йде до вікна в глибині, під яким пробігають інші носороги, що, ймовірно, оббігли навколо будинку. Відчиняє вікно, кричить до них.

Беранже. Ні, я з вами не піду!

Дудар *(убік, сидячи у фотелі).* Вони оббігли круг будинку. Вони пустують! Великі діти!

Якийсь час із лівого боку вже можна бачити Дезі, яка долає останні сходинки. Стукає в двері до Беранже. В руці у неї кошик.

Беранже, стукають, хтось прийшов. *(Смикає Беранже, який усе ще у вікні, за рукав).*

Б е р а н ж е (*кричить до носорогів*). Це ганьба! Ваш маскарад — це ганьба.

Д у д а р. До вас стукають, Беранже, ви не чуєте?

Б е р а н ж е. Відчиніть, якщо хочете! (*І далі вже мовчки дивиться на носорогів, їхній тупіт усе слабшає*).

Дудар відчиняє двері.

Д е з і (*заходячи*). Добридень, пане Дудар.

Д у д а р. Панно Дезі, ви!

Д е з і. Беранже вдома? Йому краще?

Д у д а р. Добридень, люба панно, ви, отже, часто сюди ходите?

Д е з і. Де він?

Д у д а р (*показуючи на нього пальцем*). Оно.

Д е з і. Бідолаха, в нього нікого нема. А нині ще й трохи заслаб, авжеж, йому треба допомогти.

Д у д а р. Панно Дезі, а ви добра товаришка.

Д е з і. Звичайно, я справді добра товаришка.

Д у д а р. У вас чуйне серце.

Д е з і. Я тільки добра товаришка, от і все.

Б е р а н ж е (*обертаючись, залишивши вікно відчиненим*). О! Люба панно Дезі! Як добре, що ви прийшли, які ви милі.

Д у д а р. Цього не відбереш.

Б е р а н ж е. Панно Дезі, знаєте, Логік уже став носорогом!

Д е з і. Знаю, щойно я бачила його на вулиці. Як на свій вік, то бігає прудко! Вам уже краще, пане Беранже?

Б е р а н ж е (*до Дезі*). Голова, досі ще голова, такий біль! Це жахливо. Що ви на це скажете?

Д е з і. Гадаю, що вам треба відпочити... спокійно посидіти вдома ще кілька днів.

Д у д а р (*до Беранже й Дезі*). Сподіваюсь, я вам не заважаю!

Б е р а н ж е (*до Дезі*). Я кажу про Логіка...

Д е з і (*до Дудара*). Чого б це ви нам заважали? (*До Беранже*). А! Логіка! Я про нього зовсім не думаю!

Д у д а р (*до Дезі*). Може, я зайвий?

Д е з і (*до Беранже*). Навіщо воно мені! (*До Беранже й Дудара*). В мене є для вас новина: Ботар став носорогом.

Д у д а р. От тобі й раз!

Б е р а н ж е. Це неможливо! Він був проти. Ви, мабуть, переплутали. Він протестував. Дудар щойно казав мені. Еге ж, Дударе?

Д у д а р. Саме так.

Д е з і. Я знаю, що він був проти. Та все-таки став носорогом наступного дня, після перетворення пана Папільйона.

Д у д а р. Ось воно! Він змінив свою думку! Всі люди мають право на розвиток.

Б е р а н ж е. Але в такому разі можна сподіватись усього!

Д у д а р (*до Беранже*). Але зовсім недавно ви запевняли, ніби це чесна людина.

Б е р а н ж е (*до Дезі*). Мені важко повірити. Вам набрехали.

Д е з і. Я сама бачила.

Беранже. Тоді він збрехав, прикидався, та й годі.

Дезі. Він був щирим-щирісіньким.

Беранже. Він пояснював якось?

Дезі. Дослівно отак казав: треба йти за часом! Це були його останні людські слова!

Дудар (до Дезі). Панно Дезі, я був майже певен, що зустріну вас тут.

Беранже. ...Йти за часом! Ото вже розуму! *(Розводить руками).*

Дудар (до Дезі). Після закриття контори десь в іншому місці знайти вас неможливо.

Беранже *(ведучи далі, вбік).* Ну й простак! *(Знову розводить руками).*

Дезі (до Дудара). Якби ви хотіли бачити, взяли б і подзвонили!

Дудар (до Дезі). ...Ох! Панно, я не міг наважитись.

Беранже. Ну хай собі, поміркувавши, я вже не дивуюсь витівці Ботара. Його твердість була тільки вдавана. Звичайно, це не заважає або не заважало йому бути чесним. З чесних людей робляться чесні носороги. Гай-гай! Це тому їх можна дурити, що вони добромисні.

Дезі. Дозвольте, я кошика на стіл поставлю. *(Ставить кошика на стіл).*

Беранже. А він був чесний і мав на що нарікати.

Дудар (до Дезі, квапляючись допомогти поставити кошика). Перепрошую, перепрошую, мені зразу треба було забрати у вас.

Беранже *(ведучи далі).* ...Він був скалічений ненавистю своїх начальників, і той комплекс упослідженості...

Дудар (до Беранже). Ваше міркування хибне, бо він одразу пішов за начальником, властивим інструментом своєї експлуатації, як він сам говорив. Навпаки, в нього, мені здається, дух єдності переміг анархічні пориви.

Беранже. Це носороги-анархісти, їх же менше.

Дудар. Це тільки до часу.

Дезі. Ця меншість численна, і вона все зростає. Мій брат у перших став носорогом, його дружина теж. Уже й не кажучи про значних осіб: кардинал де Рец...

Дудар. Прелат!

Дезі. Мазаріні.

Дудар. Бачите, воно й інші країни зачепило.

Беранже. А казали, що лихо від нас пішло!

Дезі. ...Й аристократи: герцог Сен-Сімон.

Беранже *(знявши руки догори).* Наші класики!

Дезі. І ще, і ще. Таки чимало. Може, й чверть жителів міста.

Беранже. Та перевага в чисельності за нами. Треба цим скористатись. Щось зробити, перш ніж затопчуть нас.

Дудар. А вони діяльні, надто діяльні.

Дезі. Ну, а зараз треба поснідати. Я тут їсти принесла.

Беранже. Панно Дезі, яка ви дбайлива.

Дудар (убік). Так, дуже дбайлива.

Беранже (*до Дезі*). Не знаю, як віддячити вам.

Дезі (*до Дудара*). Якщо хочете, залишайтеся з нами.

Дудар. Не хотілося б заважати.

Дезі (*до Дудара*). Пане Дудар, як можна? Знайте, що це буде втіхою для нас.

Дудар. Але, знаєте, не хочу вам заважати...

Беранже (*до Дудара*). Та звичайно, Дударе, звичайно. З вами завжди приємно.

Дудар. Але я трохи поспішаю. В мене побачення.

Беранже. Таж перед цим ви казали, що вільні.

Дезі (*витягаючи харчі з кошика*). Знаєте, так важко було знайти щось їстівне. Магазини спустошені: вони жеруть усе. Частина крамниць зачинена, а на дверях пишуть: «Унаслідок перевтілення».

Беранже. Слід би загнати їх у великі обори, змусити жити в певних місцях під наглядом.

Дудар. Втілення в життя такого проекту здається неможливим. Товариство охорони тварин першим запротестує.

Дезі. Крім того, в кожного носорога є родичі й друзі, а це ще більше заплутує справу.

Беранже. В такому разі всі змовились!

Дудар. Просто солідарні.

Беранже. Але як можна бути носорогом! Де це видано! (*До Дезі*). Хочете, я вам допоможу стіл накрити?

Дезі (*до Беранже*). Не турбуйтеся. Я знаю, де тарілки. (*Йде до шафи й бере звідти посуд*).

Дудар (*убік*). О! А вона дуже добре знає квартиру...

Дезі (*до Дудара*). Значить, три прибори, еге ж, ви зостанетесь із нами?

Беранже (*до Дудара*). Та залишайтесь уже.

Дезі (*до Беранже*). І знаєте, всі вже звикли. Ніхто й не дивується, як череди носорогів учвал бігають по вулицях. Коли ті біжать, люди стають осторонь, а потім ідуть собі далі, роблять своє, ніби нічого й не сталося.

Дудар. Так воно наймудріше.

Беранже. Е ні, я так не можу.

Дудар (*міркуючи*). Цікаво, може, це якийсь експеримент провадять.

Дезі. Нумо снідати.

Беранже. Як ви, юрист, можете думати, що...

Знадвору долинає гучний тупіт від швидкого бігу череди носорогів. Грають сурми, дріботить барабан.

Що там таке?

Всі підбігають до переднього вікна.

Що там таке?

Чути гуркіт обваленої стіни. Курява вкриває частину сцени, якщо це можливо, за курявою не видно й акторів. Чути, як вони говорять.

Беранже. Нічогісінько не бачу, що там сталося?

Дудар. Хоч не видно, зате все чути.

Беранже. Ще цього не вистачало!

Дезі. Тарілки запорошаться.

Беранже. Аніякої гігієни.

Дезі. Нумо швидше їсти. Годі про це думати.

Курява розвіюється.

Беранже (показуючи пальцем у залу). Вони зруйнували казарму пожежників.

Дудар. Справді, зруйнували.

Дезі (що відійшла до вікна й витирала тарілку біля столу, підбігла до Дудара й Беранже). Он вони йдуть.

Беранже. Всі пожежники, цілий носорожачий полк, ще й з барабанами попереду.

Дезі. Виходять на бульвар!

Беранже. Це вже нестерпно, це нестерпно!

Дезі. І з кожного двору теж на вулицю йдуть.

Беранже. Виходять із будинків...

Дудар. Навіть крізь вікна!

Дезі. Й приєднуються до решти.

Видно, як ліворуч з дверей на сходовому майданчику виходить чоловік і чимдуж збігає сходами; потім ще один чоловік з великим рогом над носом, потім жінка з носорожачою головою.

Дудар. Ми вже не маємо більшості.

Беранже. А скільки серед них однорогих і скільки дворогих?

Дудар. Статистики, безперечно, десь там рахують. Є про що сперечатись ученим!

Беранже. Відсоток тих чи інших можна визначити лиш приблизно. Все відбувається занадто швидко. В них нема вже часу. Вже нема коли рахувати!

Дезі. Залишмо статистикам їхній клопіт — це буде найрозумніше. Любий мій Беранже, ходімо снідати. Ви заспокоїтесь, вам стане краще. (*До Дудара*). І ви теж.

Вони відступають від вікна, Дезі взяла Беранже за руку й ніби веде його до столу; Дудар зупинився на півдорозі.

Дудар. Я не такий уже й голодний чи, швидше, консервів не люблю. Піду десь на моріжок.

Беранже. Не робіть цього. Знаєте, чим ви ризикуєте?

Дудар. Я й справді не хочу вам заважати.

Беранже. Таж вам кажуть, що...

Дудар (*уриваючи Беранже*). Ні, це не манірність.

Дезі (*до Дудара*). Слухайте, якщо ви хочете зовсім піти від нас, ми ж не можемо силою...

Дудар. Не ображайтесь, я зовсім не гордую.

Беранже (*до Дезі*). Зупиніть, не пускайте його.

Дезі. Мені б хотілось, щоб він зостався... проте кожен собі господар.

Беранже *(до Дудара)*. Людина вища від носорога!

Дудар. Я й не кажу, що не так. І з вами теж не погоджуюсь. Я ж не знаю, тільки дослід може довести.

Беранже *(до Дудара)*. І ви теж, Дударе, ви теж слабкі. Це минущий порив, потім пошкодуєте.

Дезі. А якщо це справді минущий порив, то небезпека не така вже й значна.

Дудар. В мене є совість! Я зобов'язаний аж до могили ділити із своїми начальниками й товаришами кожну радість і горе.

Беранже. Ви ж не вінчались із ними.

Дудар. Я заперечую шлюб, надаю перевагу не малій, а великій, усесвітній родині.

Дезі *(лагідно)*. Дударе, ми дуже шкодуватимем, але ми нічим не можемо зарадити.

Дудар. Мій обов'язок — не покидати їх, я виконаю свій обов'язок.

Беранже. Навпаки, ваш обов'язок у... ви не знаєте свого справжнього обов'язку... ваш обов'язок — свідомо й несхитно опиратися їм.

Дудар. Я збережу свою свідомість. *(Починає кружляти по сцені)*. Усю свою свідомість. Якщо критикувати, то краще робити це зсередини, а не зовні. Я їх не покину, піду за ними.

Дезі. Яке в нього чуйне серце!

Беранже. В нього дуже чуйне серце. *(До Дудара, потім підбігає до дверей)*. У вас дуже чуйне серце, ви людина. *(До Дезі)*. Затримайте його. Він помиляється. Він людина.

Дезі. Що я зроблю?

Дудар відчиняє двері й тікає; видно, як він чимдуж збігає сходами, за ним Беранже, зупинившись на сходовому майданчику й гукаючи навздогін.

Беранже. Поверніться, Дударе. Ми любимо вас, не ходіть туди! Вже пізно! *(Повертається назад)*. Вже пізно!

Дезі. Тут нічого не вдієш.

Зачиняє двері за Беранже, а він підбігає до вікна спереду.

Беранже. Він пішов до них, де він зараз?

Дезі *(підходячи до вікна)*. З ними.

Беранже. А де саме він?

Дезі. Про це вже не дізнаємось. Він такий, як усі!

Беранже. Вони всі однакові, однаковісінькі! *(До Дезі)*. Він відступився. Вам треба було затримати його силоміць.

Дезі. Я не зважилась.

Беранже. Чом не були ви твердіші, не наполягали, хіба ж він не любив вас?

Дезі. Офіційно він мені ніколи не освідчувався.

Беранже. Це знали всі. Він закоханий і зробив це з досади. Такий був сором'язливий! Щоб уразити вас, ніби хотів зробити щось надзвичайне. Вам не кортіло піти за ним?

Дезі. Аж ніяк. Я ж тут.

Беранже (*дивлячись у вікно*). На вулицях самі лиш вони. (*Підбігає до вікна в глибині*). Скрізь уже тільки вони! Дезі, це ваша провина... (*Знову дивиться в переднє вікно*). Скільки око сягає — жодної людської істоти. Всю вулицю загатили. Однорогі, дворогі — половина на половину — більше ніяких ознак відмінності!

Чути потужний тупіт носорожачої ходи. Цей шум, проте, музикальний. Видно, як на стіні в глибині з'являються й зникають стилізовані носорожачі голови, до кінця дії їх стає все більше й більше. Під кінець зображення залишатимуться все довше й довше, зрештою вкриють всю задню стіну і вже не зникатимуть. Незважаючи на свою потворність, голови мають усе гарнішати.

Ви не схибили, Дезі? Еге ж? Ні за чим не шкодуєте?

Дезі. Ох! Ні, ні.

Беранже. Я хотів лиш утішити вас. Я люблю вас, Дезі, не покидайте мене ніколи.

Дезі. Коханий, зачини вікно. Від них такий гармидер. І курява аж сюди летить. Усе запорошиться.

Беранже. Так, так, маєш рацію. (*Зачиняє вікно спереду, Дезі — ззаду. Вони сходяться посеред сцени*). Коли ми вдвох, я не боюсь нічого, мені все одно. Ох! Дезі, я гадаю, що ніколи вже не зможу кохати. (*Стискає їй пальці руки*).

Дезі. Бачиш, усе можливе.

Беранже. Як би мені хотілося тобі дати щастя! Ти будеш щаслива зі мною?

Дезі. Чом би ні? Якщо ти будеш щасливим, я теж. Кажеш, нічого не боюсь, а боїшся всього! Що з нами станеться?

Беранже (*затинаючись*). Мила моя, сонечко моє! Моя радість, люба моя... дай мені свої вустонька, я й не думав ніколи, що так покохаю!

Дезі. Тепер будь спокійним, упевненішим.

Беранже. Я такий і є, дай мені свої вустонька.

Дезі. Мій любий, я дуже втомлена. Заспокойся, відпочинь. Сядь у фотель.

Дезі супроводить Беранже, і він сідає у фотель.

Беранже. В такому разі це зовсім не біда, що Дудар полаявся з Ботаром.

Дезі. Годі вже про Дудара. Я з тобою. Ми не маємо права втручатись у життя інших людей.

Беранже. Ти таки добре втручаєшся в моє. Ти вмієш бути зі мною твердою.

Дезі. Це не одне й те саме, я ніколи не любила Дудара.

Беранже. Розумію. Якби він зостався тут, він лише б заважав нам. Але й справді, щастя егоїстичне.

Дезі. Треба боронити своє щастя. Хіба ж не так?

Беранже. Я у захваті від тебе, Дезі. Я обожнюю тебе.

Дезі. Коли ти мене краще знатимеш, то, мабуть, уже не скажеш такого.

Беранже. Ти варта того, щоб пізнавати тебе, така гарна, така прекрасна!

Знову чути, як ідуть носороги.

Надто коли з ними порівняти... *(Рукою показує на вікно)*. Скажеш, що це не комплімент, але вони ще виразніш окреслюють твою красу...

Дезі. А ти сьогодні добре поводився? Не пив коньяку?

Беранже. Так, так, я сьогодні слухняний.

Дезі. Це правда?

Беранже. Авжеж, запевняю тебе.

Дезі. Тобі можна вірити?

Беранже *(трохи збентежено)*. Ох! Так, вір мені, вір.

Дезі. Тоді можеш трошки випити. Це піднесе твій дух.

Беранже схоплюється бігти.

Сиди, мій коханий. Де пляшка?

Беранже *(показуючи місце)*. Он там, на столику.

Дезі *(йде до столика, бере чарку й пляшку)*. А ти добре її заховав.

Беранже. Щоб зайвої спокуси не було.

Дезі *(наливає трохи в чарку й простягає Беранже)*. А ти й справді добре поводишся. Вже є поступ.

Беранже. З тобою буде ще більший.

Дезі *(простягаючи склянку)*. Тримай, це твоя нагорода.

Беранже *(випиває одним духом)*. Дякую. *(Знову підставляє чарку)*.

Дезі. Ет! Ні, мій любий. Досить на сьогодні. *(Забирає в Беранже чарку й разом із пляшкою відносить на столик)*. Я не хочу, щоб тобі від нього було погано. *(Повертається до Беранже)*. Ну, як твоя голова?

Беранже. Кохана моя, набагато ліпше.

Дезі. Тоді ми знімемо цю пов'язку. Вона не личить тобі.

Беранже. Ох! Ні, не чіпай!

Дезі. Але ж її треба зняти.

Беранже. Я боюся, що під нею щось є.

Дезі *(знімаючи пов'язку, не зважаючи на заперечення Беранже)*. Завжди якісь страхи, завжди чорні думки. Бачиш, тут нічого нема. Лоб у тебе гладенький.

Беранже *(помацавши чоло)*. Справді, ти мене звільняєш від комплексів.

Дезі цілує Беранже в чоло.

Що б я робив без тебе?

Дезі. Я вже ніколи не залишу тебе самого.

Беранже. З тобою я вже не знатиму страху.

Дезі. Я відганятиму його.

Беранже. Ми будем удвох читати книжки. Я стану ерудитом.

Дезі. А найліпше, коли їх поменшає на вулицях, ми довго гулятимем.

Беранже. Так, узбережжям Сени, в Люксембурзький...

Дезі. І в зоологічний сад.

Беранже. Я буду сміливим і сильним. Я теж тебе боронитиму від усяких причеп.

Дезі. Тобі й боронити не доведеться. Любий, ми нікому не бажаємо зла, і нам теж ніхто лиха не зробить.

Беранже. Часом роблять зло й не прагнучи цього. Або ж дають йому поширитись. Ось дивись, ти не любила цього бідолаху, пана Папільйона. Але казати йому так прямо, що руки в нього шкарубкі, та ще й у той день, коли Беф став носорогом, мабуть, не слід було.

Дезі. Але вони й насправді такі.

Беранже. Звичайно, кохана. Проте ти могла б зауважити йому не так брутально, якось делікатніше. Він був уражений.

Дезі. Ти гадаєш?

Беранже. В нього є самолюбство, і він цього не виказав. Але, певне, в душі він образився. І це прискорило його рішення. Може, ти б урятувала одну душу!

Дезі. Я не могла передбачити того, що станеться з ним. Він був негречний.

Беранже. А я собі завжди дорікатиму, що не був лагідніший із Жаном. Я ніколи не міг довести йому, наскільки вірна й віддана моя дружба. Я був надто нетолерантний до нього.

Дезі. Не мордуй себе. Однак ти робив усе, що міг. А неможливе не робиться. Навіщо ці гризоти? Не думай уже про всіх тих людей. Забудь їх. Годі цих прикрих спогадів.

Беранже. Але я все це бачу, все чую. Ці спогади — реальність.

Дезі. Я й не гадала, що ти такий реаліст, уважала тебе поетичнішим. В тебе що, уяви нема? Є багато реальностей! Вибери ту, яка тобі підходить. Поринай в уявне.

Беранже. Добре тобі говорити!

Дезі. Хіба тобі мало мене?

Беранже. О ні, цілком досить!

Дезі. Ти отим своїм сумлінням усе тільки псуєш! Мабуть, за нами всіма є провини. Проте і в тебе, і в мене їх менше, ніж у багатьох інших.

Беранже. Ти справді так уважаєш?

Дезі. Ми відносно кращі, ніж більшість людей. У нас є доброта.

Беранже. Таки правда, ти добра, і я добрий. Таки правда.

Дезі. Тоді ми маємо право жити. Це навіть наш обов'язок — удвох, без нікого — бути щасливими, незважаючи ні на що. Винність — небезпечний симптом. Це ознака недоброчесності.

Беранже. Ох! Авжеж, це може привести до такого... *(Показує пальцем на вікна, під якими ходять носороги, на стіну в глибині, де з'являється носорожача голова).* ...Чимало з них почали саме з цього!

Дезі. Спробуймо надалі не почувати себе винними.

Беранже. Яка ти розумна, радість моя, богине, сонечко... Я з тобою, еге ж? Ніхто не розлучить нас. Є наше кохання, це єдина

істина. Ніхто не має права і ніхто не може відібрати наше щастя, еге ж?

Чути, як дзвонить телефон.

Хто б це був?

Дезі (передчуваючи щось). Не бери трубку!..

Беранже. Чому?

Дезі. Я не знаю. Так, мабуть, краще.

Беранже. Може, це пан Папільйон, Ботар або Жан, може, Дудар, які хочуть сповістити, що змінили своє рішення. Бо ти ж сама казала, що це в них тільки минущий порив!

Дезі. Не думаю. Вони не могли так швидко відкинутись. У них часу на роздуми не було. Вони завершать свій дослід.

Беранже. Може, це уряд, який щось робить і просить нашої допомоги у своїх заходах.

Дезі. Я б украй здивувалась.

Знову дзеленчить телефон.

Беранже. Справді, так, я впізнав, це дзвонять з уряду. Один довгий дзвінок! Я мушу відповісти на їхній заклик. Це не може бути хтось інший. (*Бере трубку*). *Алло?*

Замість відповіді з трубки чути ревіння.

Ти чуєш? Вони ревуть! Послухай!

Дезі прикладає трубку до вуха, відсахується й швидко кладе її.

Дезі (*перелякано*). Що там сталося?

Беранже. Вони тепер жартують із нами.

Дезі. Лихі жарти.

Беранже. Бачиш, я ж тобі казав!

Дезі. Ти мені нічого не казав!

Беранже. Я цього чекав, я передбачав.

Дезі. Ти взагалі нічого не передбачив. Ти ніколи нічого не міг передбачити. Ти не вгадав подій, а вони вже настали.

Беранже. О! Так, я передбачив, я передбачив.

Дезі. А вони не ласкаві. Вони злі. Не люблю, коли з мене глузують.

Беранже. Вони не зважаться глузувати з тебе. Це вони з мене глузують.

Дезі. Якщо я з тобою, зрозуміло, на чиєму я боці. Це їхня помста. Але що ми їм зробили?

Знову дзеленчить телефон.

Висмикни дріт.

Беранже. АТС не дозволяє!

Дезі. Ет! Ти нічого не смієш, а ще берешся боронити мене! (*Висмикує дріт, дзвінок уривається*).

Беранже (*метнувшись до радіоточки*). Увімкнімо радіо, щоб почути новини.

Дезі. Так, треба знати, яка ситуація, що з нами!

З приймача розлягається ревіння. Беранже швидко повертає вимикач. Радіо змовкає. Проте його чути десь іздалеку як відлуння.

Це вже справді серйозне. Це мені не подобається, я не допущу! (Тремтить).

Беранже (дуже збуджений). Спокійно! Спокійно!

Дезі. Вони захопили радіостанцію!

Беранже (тремтячи, вкрай збуджений). Спокійно! спокійно! спокійно!

Дезі біжить до вікна в глибині, дивиться, потім до вікна спереду, знову дивиться; Беранже робить те саме, але у зворотній послідовності, потім обоє сходяться посеред сцени обличчям одне до одного.

Дезі. Це вже не простий собі жарт. Вони справді серйозно беруться!

Беранже. Всюди тільки вони, самі лиш носороги. Уряд перейшов на їхній бік.

Та сама гра, що й перед цим, Дезі й Беранже бігають до вікон, потім знову сходяться посеред сцени.

Дезі. Вже ніде нікого нема.

Беранже. Ми самі, ми залишилися самі.

Дезі. Саме цього ти й прагнув.

Беранже. Ти цього прагнула!

Дезі. Ти!

Беранже. Ти!

Гармидер уже скрізь. Носорожачі голови вкривають задню стіну. З лівого боку, з правого, всередині будинку чути тупіт і сапання звірини. Всі ці жахливі звуки, однак, ритмізовані, музикальні. Найгучніший тупіт долинає зверху. Зі стелі сиплеться тиньк. Будинок ходить ходором.

Дезі. Землетрус! (*Не знає куди бігти*).

Беранже. Ні, це наші сусіди, товстошкурі! (*Погрожує кулаком праворуч, ліворуч, навсебіч*). Та припиніть! Ви нам заважаєте працювати! Так грюкати не можна! Шуміти заборонено!

Дезі. Вони й не чують тебе!

Проте гармидер зменшується й перетворюється на своєрідний музичний супровід.

Беранже (*й сам переляканий*). Моя люба, не бійся. Ми ж разом, хіба ти не зі мною? Хіба тобі мало мене? Я віджену від тебе будь-який страх.

Дезі. Це, мабуть, наша провина.

Беранже. Годі про це думати. Не треба гризот. Почуття винності небезпечне. Живімо нашим життям, будьмо щасливі. Наш обов'язок — бути щасливими. Вони не лихі, ми їм не робимо ніякого зла. Вони не чіпатимуть нас. Заспокойся, відпочинь. Сядь у фотель. (*Веде її до фотеля*). Заспокойся!

Дезі сідає у фотель.

Хочеш коньяку, щоб збадьоритись?

Дезі. Мені болить голова.

Беранже (*бере пов'язку, яку сам носив перед цим, і пов'язує на голову Дезі*). Кохана, я люблю тебе. Не переймайся, це в них мине. Це минущий порив.

Дезі. У них це не мине. Це остаточне.

Беранже. Я люблю тебе, я нестямно люблю тебе.

Дезі (*знімаючи пов'язку*). Хай буде, що буде. А що, по-твоєму, можна тут зробити?

Беранже. Вони всі збожеволіли. Світ хворий. Усі вони хворі.

Дезі. Вже ж не нам лікувати їх.

Беранже. Як оце жити в одному будинку з ними?

Дезі (*заспокоївшись*). Будьмо розважливі. Треба виробити modus vivendi, треба спробувати порозумітися з ними.

Беранже. Вони не можуть нас розуміти.

Дезі. Однак слід спробувати. Іншого виходу нема.

Беранже. А ти їх розумієш?

Дезі. Ще ні. Але ми мусимо спробувати зрозуміти їхню психологію, навчитися їхньої мови.

Беранже. В них нема мови! Послухай... і це ти звеш мовою?

Дезі. А що ти тямиш у цьому? Ти ж не поліглот!

Беранже. Згодом ми поговоримо про це. Спершу треба поснідати.

Дезі. Я не голодна. Це вже занадто. Я не можу далі опиратись.

Беранже. Але ж ти сильніша за мене. Зараз мине твоя пригніченість. Я захоплююся саме твоєю мужністю.

Дезі. Ти вже казав мені це.

Беранже. Ти віриш у мою любов?

Дезі. Авжеж.

Беранже. Я люблю тебе.

Дезі. Любчику, ти повторюєшся.

Беранже. Послухай, Дезі, щось-то ми можемо зробити. В нас будуть діти, в наших дітей теж діти, і з плином часу ми вдвох зможемо відродити людство.

Дезі. Відродити людство?

Беранже. Таке вже робилося.

Дезі. За сивої давнини. Адам і Єва... Вони були дуже сміливі.

Беранже. І ми теж будемо сміливими. Сміливості, зрештою, треба не так уже й багато. І з часом, з терпінням, удвох — ми це зробимо.

Дезі. Навіщо?

Беранже. Ну, ну, трохи сміливості, ну, зовсім трошечки.

Дезі. Я не хочу дітей. Це така морока.

Беранже. А як ти тоді порятуєш світ?

Дезі. Навіщо його рятувати?

Беранже. Ну й питання!.. Зроби це для мене, Дезі. Порятуймо світ.

Дезі. Зрештою, це, може, нас треба врятувати. Це ми, мабуть, ненормальні.

Беранже. Ти мариш, Дезі, в тебе гарячка.

Дезі. Ти хоч бачиш ще когось нашого виду?

Беранже. Дезі, я й чути не хочу, що ти кажеш!

Дезі роздивляється навсебіч, роздивляється носорожачі голови на стінах, у дверях на сходи, понад рампою.

Дезі. Це вони народ. І їм весело. Їм добре в їхній шкурі. По них не видно, що вони божевільні. Вони дуже природні. І вони праві.

Беранже *(благально склавши руки перед грудьми і з відчаєм дивлячись на Дезі)*. Запевняю тебе, Дезі, ми праві.

Дезі. Ну й претензії!

Беранже. Ти добре знаєш, що я правий.

Дезі. Абсолютної правоти нема. Світ правий, а не ти чи я.

Беранже. Ні, Дезі, я правий. Ось і доказ: ти розумієш те, що я кажу.

Дезі. Це ще нічого не доводить.

Беранже. Ось доказ: я люблю тебе, як лиш може чоловік любити жінку.

Дезі. Сміховинний аргумент!

Беранже. Я вже не збагну тебе, Дезі. Кохана, ти вже не знаєш, що й говориш. Любов! Любов, та ж любов...

Дезі. Мені трохи соромно того, що ти називаєш любов'ю, отого кволого почуття, тієї чоловічої слабості. Та й жіночої. Це й порівнятися не може із жагою й надзвичайною енергією, якою аж пашать оті істоти навколо нас.

Беранже. Енергії? Ти хочеш енергії? На, ось тобі енергія! *(Дає їй ляпаса)*.

Дезі. Ой! Я б ніколи не повірила! *(Обм'якає у фотелі)*.

Беранже. Ох! Пробач мені, кохана, пробач! *(Хоче поцілувати її, вона ухиляється)*. Пробач мені, кохана, я не хотів. Я не знаю, що на мене найшло, як я міг так не стриматись!

Дезі. Дуже просто: в тебе вже нема аргументів.

Беранже. Гай-гай! За кілька хвилин ми вже чверть віку вкупі прожили.

Дезі. І мені тебе жаль, бо я розумію тебе.

Беранже *(поки Дезі плаче)*. Хай, безперечно, я не маю вже аргументів. Ти їх вважаєш сильнішими за мене, може, сильнішими й за нас.

Дезі. Безперечно.

Беранже. Нехай, але всупереч усьому я присягаюсь, що не поступлюсь, я не відкинусь.

Дезі *(підводиться, йде до Беранже, обіймає його за шию)*. Бідненький мій, я боронитимусь із тобою до самого кінця.

Беранже. А ти зможеш?

Дезі. Я дотримаю слова. Вір мені.

Долинає гармидер, уже мелодійний.

Вони співають, ти чуєш?

Беранже. Вони не співають, а ревуть.

Дезі. Вони співають.

Беранже. Кажу тобі, що ревуть.

Дезі. Ти дурний, вони співають.

Беранже. Тоді слух у тебе аж ніяк не музичний!

Дезі. Бідний мій друже, ти нічого не тямиш у музиці, подивися, як вони граються, як танцюють.

Беранже. І це ти звеш танцями?

Дезі. Це їхній стиль, і які ж вони гарні!

Беранже. Вони огидні!

Дезі. Я не хочу, щоб про них говорили погано. Мені боляче.

Беранже. Пробач. Не сваритися ж нам через них.

Дезі. Вони божественні.

Беранже. Перебільшуєш, Дезі, придивися добре.

Дезі. Любий мій, не будь ревнивим. І пробач мені теж. *(Знову підходить до Беранже й хоче поцілувати).*

Тепер уже Беранже ухиляється.

Беранже. Бачу, що думки в нас зовсім різні. Вже краще не сперечатися.

Дезі. Ти не будь таким вузьколобим.

Беранже. Не будь дурною.

Дезі *(до Беранже, що повернувся до неї спиною. Він дивиться в дзеркало, розглядає себе).* Спільне життя вже неможливе.

Беранже й далі розглядає себе в дзеркалі, вона поволі підходить до дверей, кажучи:

Він недобрий, справді, він недобрий. *(І виходить, видно, як вона повільно спускається сходами).*

Беранже *(все дивлячись у дзеркало).* Я не такий уже бридкий як чоловік. Хоч і не красень. Дезі, вір мені! *(Обертається).* Дезі! Дезі! Дезі, де ти? Ти не зробиш цього! *(Біжить до дверей).* Дезі! *(Вибігши на сходовий майданчик, перехиляється через поренча).* Дезі! Піднімись! Повернися, мила моя Дезі! Ти навіть не снідала! Дезі, не залишай мене самого! А що ти мені обіцяла! Дезі! Дезі! *(Припиняє гукати, з відчаєм махнувши рукою, повертається до кімнати).* Ясна річ. Не порозумілися. Подружжя, де згоди нема. Й тому таке неміцне. Але чому вона пішла, нічого не пояснивши? *(Розглядається по кімнаті).* Не написала мені й слова. Так не роблять. Тепер я зовсім самотній. *(З люттю, але ретельно зачиняє двері на ключ).* Я вам не дістанусь. *(Ретельно зачиняє вікна).* Мене ви не схопите. *(Звертається до всіх носорожачих голів).* Я з вами не піду, я вас не розумію! Я зостанусь тим, ким є. Я ж людина. Людина. *(Сідає у фотель).* Становище абсолютно нестерпне. Якщо вона пішла, то це моя провина. Я був усім для неї. Що з нею станеться? Ще одна людина на совісті. Мені ввижалося лихо, і воно таки сталося. Бідне дитя, загублене в світі потвор! Ніхто мені не допоможе знайти її, ніхто, бо нема вже нікого.

Знову ревіння, шалений тупіт, хмари пилюки.

Я не хочу їх чути. Я ватою заткну собі вуха. *(Затикає ватою вуха і говорить до себе у дзеркало).* Нема іншого виходу, крім переконувати їх,— переконувати в чому? А зворотні мутації відбуваються? А й справді, є мутації назад? Це була б геркулесова робота, понад мою силу. А перш ніж переконувати їх, треба говорити з ними. А щоб говорити з ними, треба вивчити їхню мову. Чи хай вони вивчать мою. Але якою мовою я говорю? Яка в мене мова? Чи вона французька? І хіба французька саме така? І чому вона французька? Якщо хочеться, можна й так назвати, ніхто й не заперечить, я один розмовляю нею. Що я сказав? Чи я розумію себе, хіба я розумію себе? *(Виходить на середину кімнати).* А якщо, як казала мені Дезі, вони все-таки праві? *(Повертається до дзеркала).* Людина не потворна, людина не потворна! *(Вдивляється, гладячи себе рукою по обличчю).* Ну й сміхота! Кого ж я нагадую? Кого? *(Метнувся до шафи, витягає фотографії, роздивляється їх).* Фотографії! Хто вони, ці люди? Пан Папільйон чи, може, Дезі? А ось це Ботар, чи Дудар, чи Жан? Або, може, я? *(Знову метнувся до шафи, витягає звідти дві чи три картини).* Так, я впізнав себе, це я, це я! *(Чіпляє картини на задню стіну збоку від носорожачих голів).* Це я, це я.

Коли він повішав картини, видно, що там зображено старого, гладку жінку, ще якогось чоловіка. Потворність портретів контрастує з носорожачими головами, що вже просто гарні.

(Відходить, щоб роздивится картини). Я бридкий, я бридкий. *(Знімає картини, люто жбурляє їх на землю, йде до дзеркала).* А вони гарні. Я завинив! О! Як би я хотів стати таким, як вони! Шкода, нема в мене рогу! Ну й бридке це пласке чоло. А мені б згодився один чи два, щоб підтягнути мої обвислі риси. Мабуть, вони виростуть, я вже не буду соромитись, зможу приєднатися до них. Але нічого не росте! *(Дивиться на долоні).* В мене м'які руки, а чи зашкарубнуть вони? *(Скидає піджака, розхристує сорочку, розглядає свої груди в дзеркалі).* В мене гладенька шкіра. А тіло яке білюще й волохате! Як би я хотів мати міцну, чудову темно-зелену шкуру, бути, як вони, не мати волосся, одягу й усякого сорому! *(Прислухається до ревіння).* А співи їхні чарівні, трохи зарізкі, та все ж чарівні! Якби я й сам міг отак. *(Намагається імітувати їх).* А-а... А-а... Б-р-р! Ні, це не те. Спробуймо ще, гучніше! А-а... А-а... Б-р-р! Ні, ні, це не те, а щось безмірно кволе, сили зовсім не відчувається! Я не можу ревіти, лиш кричу. В мене совість була нечиста, тож треба було вчасно піти за ними. А тепер запізно! Шкода, я потвора, я потвора. Шкода, я ніколи не стану носорогом, ніколи, ніколи! Я вже не можу переродитись. Я так хочу, дуже хочу, але я не можу. Я вже не можу дивитися на себе. *(Повертається спиною до дзеркала).* Який я бридкий! Лихо тим, хто хоче зберегти свою оригінальність! *(Раптом підскакує).* Ну тим гірше! Я боронитимусь проти всіх! Мій карабін, де мій карабін?! *(Повертається обличчям до зображень носорогів на стіні й кричить).* Проти всіх я боронитимусь! Я остання людина і буду нею до самого кінця! Я не здамся!

Завіса